

SEANCES DU MARDI 19 JANVIER 1993
VERGADERINGEN VAN DINSDAG 19 JANUARI 1993

ASSEMBLEE
PLENAIRE VERGADERING

MATIN

SOMMAIRE:

CONGES:

Page 1301.

DECES D'UN ANCIEN SENATEUR:

Page 1301.

REVISION DE LA CONSTITUTION:

Révision de l'article 26 de la Constitution (proposition de texte relative au référendum).

Discussion. — *Orateurs*: MM. Van Belle, rapporteur, De Croo, de Donnée, Vandenberghe, Lallemand, Erdman, Cerexhe, Benker, Loones, Dierickx, Verreycken, Desmedt, p. 1301.

APRES-MIDI

SOMMAIRE:

CONGES:

Page 1319.

Ann. parl. Sénat de Belgique - Session ordinaire 1992-1993
Parlem. Hand. Belgische Senaat - Gewone zitting 1992-1993

OCHTEND

INHOUDSOPGAVE:

VERLOF:

Bladzijde 1301.

OVERLIJDEN VAN EEN OUD-SENATOR:

Bladzijde 1301.

HERZIENING VAN DE GRONDWET:

Herziening van artikel 26 van de Grondwet (voorstel van tekst betreffende het referendum).

Beraadslaging. — *Sprekers*: de heren Van Belle, rapporteur, De Croo, de Donnée, Vandenberghe, Lallemand, Erdman, Cerexhe, Benker, Loones, Dierickx, Verreycken, Desmedt, blz. 1301.

NAMIDDAG

INHOUDSOPGAVE:

VERLOF:

Bladzijde 1319.

6 feuilles/vellen

171

COMMUNICATIONS:

Page 1319.

1. Parlement européen.
2. Cour des comptes.
3. Objecteurs de conscience.

REVISION DE LA CONSTITUTION:

Révision de l'article 26 de la Constitution (proposition de texte relative au référendum).

Discussion (Reprise). — *Orateurs*: MM. Foret, Hasquin, de Seny, Cerexhe, M. le Président, MM. de Donnée, Van Belle, rapporteur, Erdman, Lozie, p. 1320.

Discussion des amendements. — *Orateurs*: MM. Goovaerts, Loones, Desmedt, Lozie, p. 1327.

Révision de l'article 117 de la Constitution, en y ajoutant un alinéa 2 élargissant éventuellement aux conseillers laïques les dispositions de l'alinéa 1er.

Discussion. — *Orateurs*: MM. Stroobant, rapporteur, Lallemand, Arts, Seeuws, Goovaerts, Hasquin, Wintgens, Vaes, Verreycken, Cooreman, p. 1328.

PROJET DE LOI (Dépôt):

Page 1343.

Projet de loi relatif au statut et au contrôle des établissements de crédit.

PROPOSITION (Dépôt):

Page 1343.

MM. Taminiaux et Lallemand. — Proposition de révision du titre II de la Constitution, en vue d'y insérer un article 24bis relatif aux droits économiques et sociaux.

PROPOSITIONS DE LOI (Dépôt):

Page 1343.

MM. Hasquin et Monfils. — Proposition de loi modifiant l'article 98 de la loi du 9 août 1963 instituant et organisant un régime d'assurance obligatoire contre la maladie et l'invalidité.

M. Desmedt. — Proposition de loi sur les emballages et instituant un mécanisme d'écoredevance.

M. Cerexhe. — Proposition de loi modifiant l'article 82 de la loi du 25 juin 1992 sur le contrat d'assurance terrestre.

INTERPELLATION (Demande):

Page 1344.

M. Dierickx au ministre des Affaires sociales sur « l'exécution de l'arrêté royal n° 407 du 18 avril 1986 modifiant et complétant la loi du 23 décembre 1963 sur les hôpitaux ».

MEDEDELINGEN:

Bladzijde 1319.

1. Europees Parlement.
2. Rekenhof.
3. Gewetensbezwaarden.

HERZIENING VAN DE GRONDWET:

Herziening van artikel 26 van de Grondwet (voorstel van tekst betreffende het referendum).

Beraadslaging (Hervatting). — *Spreekers*: de heren Foret, Hasquin, de Seny, Cerexhe, de Voorzitter, de heren de Donnée, Van Belle, rapporteur, Erdman, Lozie, blz. 1320.

Beraadslaging over de amendementen. — *Spreekers*: de heren Goovaerts, Loones, Desmedt, Lozie, blz. 1327.

Herziening van artikel 117 van de Grondwet, om een tweede lid toe te voegen dat eventueel de in het eerste lid opgenomen voorzieningen uitbreidt tot de lekenconsulenten.

Beraadslaging. — *Spreekers*: de heren Stroobant, rapporteur, Lallemand, Arts, Seeuws, Goovaerts, Hasquin, Wintgens, Vaes, Verreycken, Cooreman, blz. 1328.

ONTWERP VAN WET (Indiening):

Bladzijde 1343.

Ontwerp van wet op het statuut van en het toezicht op de kredietinstellingen.

VOORSTEL (Indiening):

Bladzijde 1343.

De heren Taminiaux en Lallemand. — Voorstel tot herziening van titel II van de Grondwet, om een artikel 24bis in te voegen betreffende de economische en sociale rechten.

VOORSTELLEN VAN WET (Indiening):

Bladzijde 1343.

De heren Hasquin en Monfils. — Voorstel van wet tot wijziging van artikel 98 van de wet van 9 augustus 1963 tot instelling van een regeling voor verplichte ziekte- en invaliditeitsverzekering.

De heer Desmedt. — Voorstel van wet betreffende de verpakkingen en de invoering van een regeling inzake milieuheffingen.

De heer Cerexhe. — Voorstel van wet tot wijziging van artikel 82 van de wet van 25 juni 1992 op de landverzekeringsovereenkomst.

INTERPELLATIE (Verzoek):

Bladzijde 1344.

De heer Dierickx tot de minister van Sociale Zaken over « de uitvoering van het koninklijk besluit nr. 407 van 18 april 1986 tot wijziging en aanvulling van de wet van 23 december 1963 op de ziekenhuizen ».

N. 43

SEANCE DU MATIN — OCHTENDVERGADERING

PRESIDENCE DE M. SWAELEN, PRESIDENT
VOORZITTERSCHAP VAN DE HEER SWAELEN, VOORZITTER

Le procès-verbal de la dernière séance est déposé sur le bureau.
De notulen van de jongste vergadering worden ter tafel gelegd.

La séance est ouverte à 10 h 5 m.
De vergadering wordt geopend om 10 h 5 m.

CONGES — VERLOF

MM. Decléty, Poulain, Van Thillo, Verberckmoes, pour raison de santé, et Geens, à l'étranger, demandent un congé.

Verlof vragen: de heren Decléty, Poulain, Van Thillo, Verberckmoes, om gezondheidsredenen, en Geens, in het buitenland.

— Ces congés sont accordés.

Dit verlof wordt toegestaan.

Mme Cahay-André, MM. Bayenet et Mahoux, pour d'autres devoirs, demandent d'excuser leur absence à la réunion de ce jour.

Afwezig met bericht met verhindering: mevrouw Cahay-André, de heren Bayenet en Mahoux, wegens andere plichten.

— Pris pour information.

Voor kennisgeving aangenomen.

DECES D'UN ANCIEN SENATEUR OVERLIJDEN VAN EEN OUD-SENATOR

M. le Président. — Le Sénat a appris avec un vif regret le décès de M. Paul Herbiet, sénateur honoraire et ancien sénateur coopté.

De Senaat heeft met groot leedwezen kennis gekregen van het overlijden van de heer Paul Herbiet, eresenator en gewezen gecoöpteerd senator.

Votre Président a adressé les condoléances de l'assemblée à la famille de notre regretté ancien collègue.

Uw Voorzitter heeft aan de familie van ons betreurd gewezen medelid het rouwbeklag van de vergadering betuigd.

HERZIENING VAN DE GRONDWET REVISION DE LA CONSTITUTION

HERZIENING VAN ARTIKEL 26 VAN DE GRONDWET
(VOORSTEL VAN TEKST BETREFFENDE HET REFERENDUM)

Beraadslaging

REVISION DE L'ARTICLE 26 DE LA CONSTITUTION (PROPOSITION DE TEXTE RELATIVE AU REFERENDUM)

Discussion

De Voorzitter. — Wij vatten de bespreking aan van het voorstel tot herziening van artikel 26 van de Grondwet, ingediend door de heren de Donnée en Foret.

Nous abordons l'examen de la proposition de révision de l'article 26 de la Constitution, déposée par MM. de Donnée et Foret.

De beraadslaging is geopend.

La discussion est ouverte.

Het woord is aan rapporteur Van Belle.

De heer Van Belle, rapporteur. — Mijnheer de Voorzitter, het voorstel van de heren de Donnée en Foret, dat vandaag ter bespreking ligt en dat de bedoeling heeft het wetgevingsreferendum in te voeren in ons rechtsbestel, kende in de commissie voor de Herziening van de Grondwet en Hervorming der Instellingen een hoogstaand en diepgaand debat.

Het wetgevingsreferendum zou erin bestaan een door het Parlement goedgekeurde tekst aan de wil van het volk te onderwerpen. De bevolking zou dus de mogelijkheid krijgen om de kracht van wet van sommige teksten te bevestigen of teniet te doen.

Een tweetal amendementen werden eraan toegevoegd en samen besproken, enerzijds dit van de heren Lozie en Jonckheer, en, anderzijds, dit van de heer Goovaerts en consoorten.

Dit laatste amendement betreft het beslissingsreferendum, te organiseren door de Kamer van volksvertegenwoordigers, op verzoek of op initiatief van een aantal kiezers, te bepalen door de wetgever.

Onze Grondwet lijkt vandaag, zowel naar de letter als naar de geest, het referendum uit te sluiten. Alleen het kiesrecht en de verkiesbaarheid zijn erin opgenomen en geven de burger de mogelijkheid om aan het politieke leven deel te nemen.

Vele initiatieven en voorstellen — meer dan 53 — met betrekking tot het referendum of de volksraadpleging werden in Kamer en Senaat ingediend, steeds met de bedoeling de burger meer en meer rechtstreeks bij de staatszaken te betrekken.

Daarenboven wezen twee opiniepeilingen in 1980 uit dat veel Belgen — 47,5 pct. — voorstander zijn van een referendum inzake de staats hervormingen.

Uitgaande van die vaststellingen, hadden de indianers beslist het voorstel, dat wij nu bespreken, in te dienen om een wetgevingsreferendum in te voeren met betrekking tot de voornaamste staatszaken, en wel omdat, ten eerste, het referendum fundamenteel democratisch is en, ten tweede, het een recht is van de burgers om zich te verzetten tegen de beslissingen van de bestuurders, of om deel te nemen aan het bestuur van de samenleving.

De indianers halen de belangrijkste argumenten aan die men ook in het verleden gebruikte om het referendum af te wenden.

Ten eerste, bij een referendum zou de publieke opinie kunnen worden gemanipuleerd.

Ten tweede, de complexiteit van de wetgeving zou maken dat de bevolking het moeilijk heeft om er de betekenis of de nuances van te begrijpen.

Ten derde, het referendum zou het gevaar inhouden de ontevreden in de maatschappij samen te brengen. Het zou kunnen leiden tot een uiting van collectieve verbittering in een beslissing of veeleer in een niet-beslissing, zoals verklaard door professor Uytendaele.

Ten vierde, de Belgische Grondwet gaat uit van het beginsel van de representatieve democratie. De indianers gaan ermee akkoord dat onze Grondwet in haar huidige vorm geen referendum toestaat.

De ontwikkeling van het parlementarisme, waarin het beleid van de partijen de bovenhand heeft, is alleen dan te verantwoorden wanneer er een correctief wordt gevonden waarbij een beroep wordt gedaan op het volk. Deze zienswijze heeft vaste vorm gekregen in tal van buitenlandse rechtsorden zoals in die van Frankrijk, Canada, Noorwegen en Italië. België behoort niet tot die landen.

Ten vijfde, volgens sommigen zou een referendum aan de Vlaamse meerderheid van ons land de mogelijkheid bieden haar zienswijze aan de Franstalige minderheid op te leggen, zodat het land verdeeld dreigt te raken.

De indianers verklaren dat zij dit juist willen voorkomen, aangezien telkens wanneer de Grondwet een bijzondere meerderheid vereist om een wet aan te nemen, er voor het voorstel dat aan een referendum wordt onderworpen dezelfde meerderheid vereist zal zijn.

Men stelt tenslotte dat er te veel referenda zullen komen en dat er ongrondwettelijke voorstellen zullen opduiken.

De indianers van het voorstel zijn de mening toegedaan dat geen enkel argument van de tegenstanders sterk genoeg is om de Belgische burger het recht te ontfangen om rechtstreeks deel te nemen aan het politieke leven van het land, waarvan trouwens alle burgers van ontwikkelde landen gebruik kunnen maken.

De algemene bespreking die erop volgde oversteeg meer dan eens de vraag of het nuttig is een referendum in te voeren.

Het onderhavige voorstel zou weliswaar een publiekrechtelijke revolutie kunnen betekenen, aangezien men de filosofie van de nationale soevereiniteit definitief zou verlaten.

Inzake het niet-invoeren van een referendum kwamen vele argumenten pro en contra aan bod.

De voorstanders legden in de eerste plaats de klemtoon op volgende elementen.

Het referendum is een geëigend instrument om het volk zijn verantwoordelijkheid terug te geven. Gedurende de laatste decennia poogde men de burger op vele vlakken te derespabiliseren door hem te vragen zich met zo weinig mogelijk bezig te houden en vele zaken aan de politici over te laten.

De bevolking van ons land behoort tot de best geschoolde van de wereld, gelet op de schoolplicht, permanente vorming en media. Op een juiste manier voorgelicht, moet zij een initiatief kunnen nemen via een referendum.

Het referendum brengt het nodige maatschappelijk debat op gang, maakt het debat levendiger waardoor de zaken voor iedereen duidelijker worden. Het voorbeeld van het Verdrag van Maastricht getuigt daarvan.

Het referendum zou de nefaste invloed van de participatie kunnen tegengaan, aangezien nu de mandataris toch het standpunt van zijn partij moet volgen.

De meeste Staten, ongeacht of zij gecentraliseerd, gedecentraliseerd of wel federaal of regionaal zijn, hebben een systeem van volksraadpleging of referendum.

Tegenstanders en gewoon voorzichtigen wijzen erop dat men niet naïef mag zijn, dat het referendum echt niet het wondermiddel is dat de oplossing zal bieden voor de huidige malaise.

Immers, door de invoering van het referendum dreigen de positieve aspecten van het compromis, dat inherent is aan het parlementair stelsel, verloren te gaan.

Er wordt op gewezen dat het referendum gemanipuleerd kan worden, zowel op het vlak van de vraagstelling als op dat van het antwoord.

Een duidelijke, waterdichte omschrijving van wat men met een referendum bedoelt, is van primordiaal belang. Dat is echter niet altijd het geval.

Voorts wordt erop gewezen dat de vraagstelling duidelijk en ondubbelzinnig moet worden geformuleerd en de teksten op mensenmaat moeten zijn opgesteld, al stelt men dat een politiek probleem altijd complex is en het onmogelijk wordt geacht dat een eenvoudige binaire vraagstelling hiervoor werkelijk een oplossing kan bieden.

Een mogelijkheid tot nuancering met betrekking tot zowel het formuleren van de vraag als van het antwoord bestaat niet.

Uiteraard sluit hier meteen de discussie aan, hoe men alle mensen op een degelijke en volledige manier kan informeren, zodat een antwoord met kennis van zaken kan worden gegeven.

In dit verband wordt erop gewezen dat niet iedereen een gelijke toegang tot de ernstige media heeft en dat persiegroepen of personen manipulatietechnieken kunnen aanwenden.

Men heeft ook rekening willen houden met de Belgische realiteit met haar lokale gevoeligheden, maar vooral met de Gemeenschappen en de Gewesten.

De bedoeling zou zijn om ook in het licht van het referendum, met dezelfde waarborgen rekening te houden zodat het referendum geen instrument wordt dat het uiteenvallen van ons land kan bevorderen. Hierbij werd wel opgemerkt dat in tegenstelling tot bij een verkozen raad, het niet zo eenvoudig is om te komen tot bijzondere meerderheden en tot constructies als pariteit, taalgroepen en dergelijke meer.

Over zaken die al dan niet aan een referendum kunnen worden onderworpen, zal men nog verder moeten debatteren.

De indianers van het voorstel achten het onaanvaardbaar dat de bevolking zich bij een referendum zou kunnen uitspreken over ongrondwettelijke voorstellen, over ethische kwesties en over de rechten van de mens. Vooral deze laatste vraagstukken zouden immers de bescherming van de openbaarheid van het parlementair debat moeten missen. Door een openbare stemming verbindt het parlementslid zich tot het naleven van een zekere ethiek en tot het naleven van de rechten van de mens.

Tenslotte werd ook nog verwezen naar de Raad van State. De adviezen van de afdeling wetgeving van de Raad van State van 15 mei 1985 en 16 mei 1989, evenals een arrest van de afdeling administratie van de Raad van State, erkennen de grondwettelijkheid van een gemeentelijk referendum over gemeentelijke en lokale kwesties, maar sluiten een referendum op nationaal vlak uit.

Hieruit blijkt dat de bespreking het technisch karakter van de vraagstelling over de mogelijkheid van de invoering van een referendum in onze Grondwet ruim overschreed. De discussies getuigden van hoge kwaliteit, maar vooral kwam tot uiting dat bij eenieder de wil onmiskenbaar aanwezig was om de discussie op dezelfde toon en met hetzelfde intellectuele gehalte voort te zetten. Daarom werd gesuggereerd een werkgroep of een subcommissie op te richten.

Eenparig aanvaardde de commissie het voorstel van de voorzitter waaruit onder meer bleek « dat de fractieleiders worden uitgenodigd overleg te plegen over de procedure en het doel van een voortzetting van een globaal debat over de volksraadpleging en het referendum binnen een werkgroep ».

Opinies kunnen evolueren en wij mogen ons gelukkig achten dat wij nu de kans krijgen om dit boeiend debat voort te zetten. (*Applaus.*)

De Voorzitter. — Het woord is aan de heer De Croo.

De heer De Croo. — Mijnheer de Voorzitter, dit debat is belangrijk omdat het principe, waarover wij het vandaag hebben, reeds meermaals werd aangesneden. In deze — zij het korte — uiteenzetting zal ik de kern bespreken van een aangelegenheid waarin de burger centraal staat.

Eerst wil ik de heer Van Belle feliciteren voor zijn uitstekend verslag.

Mijnheer de Voorzitter, dit debat handelt over de mogelijkheid om in de Grondwet het principe in te voegen om later bij wet een referendum te kunnen organiseren: niet meer, maar ook niet minder. Ter gelegenheid van een grondige herziening van de Grondwet wenst men de betrokkenheid van de burger bij het politieke gebeuren te verfijnen.

Vele democratieën, vergelijkbaar met de onze, gebruiken de techniek van het referendum reeds lang. Zwitserland, de moeder van de democratie, is uiteraard de koploper, maar ook Spanje, Italië, Ierland, Oostenrijk, Frankrijk en Noorwegen organiseren geregeld een referendum. Landen als Groot-Brittannië en Denemarken gebruiken deze techniek sporadisch terwijl het groothertogdom Luxemburg en Zweden het gebruik van deze techniek overwegen.

Wanneer democratieën, vergelijkbaar met de onze, naar deze techniek grijpen, is dit omdat zij wensen dat los van de parlementaire vertegenwoordiging en op voorzichtige, georganiseerde en beheerste wijze de bevolking over belangrijke onderwerpen zou kunnen worden geraadpleegd.

Mijnheer de minister, u bent een van de voorstanders van het referendum. U hebt deze techniek terecht te berde gebracht om de burger, zij het tot op zeker niveau, door het bekendmaken van zijn opinie bij de beslissing te betrekken. De Regering heeft in haar verklaring trouwens ook bedoeld de kloof tussen de burger en de politiek te willen overbruggen.

Ik zal even stilstaan bij de oorsprong van de volkssoevereiniteit. Gedurende verschillende eeuwen waren de uitvoerende, de wetgevende en de rechterlijke macht in handen van één persoon, namelijk de Koning. Zijn macht was gestoeld op wat men noemde «le droit divin». Dat verantwoordde dus de macht van de Koning. In de loop der tijden heeft het volk geleidelijk meer macht naar zich toegetrokken. In de geest van de Franse revolutie en van de Engelse geplogenheden heeft ook onze Grondwet de volkssoevereiniteit als basis genomen: alle macht komt dus van het volk. De parlementaire democratie als uiting van die volkssoevereiniteit kwam echter moeizaam op gang. Het algemeen stemrecht werd slechts laat toegekend en het stemrecht voor de vrouw nog later.

Men kan zich nu afvragen of ons parlementair systeem wel op perfecte wijze de volkswil vertolkt. Ik heb hierbij drie vragen. Ten eerste, worden de leden van Kamer en Senaat wel echt door het volk geselecteerd? Zijn de vertegenwoordigers van het volk niet te veel gepreselecteerd? Zo wordt een deel van de senatoren verkozen door andere partijgebonden senatoren. Bovendien heeft de bevolking heel weinig vat op wie er juist verkozen wordt en dit wegens de technieken die bij de verkiezingen worden toegepast bij het rangschikken van de kandidaten en het toekennen van de voorkeurstemmen.

Ten tweede, is het volk wel tegen ons beschermd? Dit is misschien een uitdagende vraag. Eeuwenlang werd het debat gevoerd over de vermindering van de koninklijke macht ten voordele van de macht van de vertegenwoordigers van het volk, die andere opkomende macht.

Ten derde, is het niet juist dat vele beslissingen van het Parlement niet de uitdrukking zijn van de meerderheid van Kamer en Senaat, maar wel het resultaat van het samentellen van een aantal minderheden? Ik wil vandaag geen polemiek voeren over de inhoud van de voorstellen inzake de ecotaks, maar de invoering van die belasting illustreert toch duidelijk hoe een kleine groep op een gegeven moment van de politieke situatie gebruik kan maken

om zich in een meerderheidspositie te wringen en om een voorstel dat geen echt meerderheidsvoorstel is, te laten goedkeuren. Heel vaak vertolken de numerieke meerderheden dus maar standpunten van minderheden.

Deze drie beschouwingen brengen mij ertoe de inschrijving van het principe van het referendum in de Grondwet te overwegen. De VLD heeft dat principe trouwens reeds ingeschreven in haar charter van november 1992. De invoering van het referendum moet wel gepaard gaan met een aantal voorwaarden. Zo kan men, zoals in Italië en Zwitserland, vereisen dat een minimum aantal kiezers het referendum vraagt en eraan deelneemt. Zo moeten er ook maatregelen worden genomen inzake het uitwerken van de vraagstelling. Eventuele conflicten moeten door het Arbitragehof worden beslecht. Deze voorwaarden kunnen echter door de gewone wetgever worden uitgewerkt.

Vandaag gaat het debat over de vraag of het Parlement ervan kan worden overtuigd om het principe van het referendum in te schrijven in de Grondwet en dit principe niet te verwerpen wegens een tijdelijke politieke situatie. De meerderheid vreest immers dat men het referendum al zal toepassen op de akkoorden die door de meerderheid werden gesloten.

De heer de Donnée. — Bravo. (*Applaus.*)

De heer De Croo. — Het verrast mij dat een politieke situatie van tijdelijke aard — want ik heb horen zeggen dat deze herziening van de Grondwet van voorbijgaande aard is — de invoering van dit principe in de Grondwet kan kelderen. Ik voel dat de meerderheid aarzelt. Men heeft onze collega's van Ecolo en Agalev met een kluitje in het riet gestuurd. Zij krijgen er een commissie bij, waarin men zal kunnen spreken over de invoering van het referendum. Ook de collega's van de meerderheid echter, wier bekwaamheid ik niet betwijfel, hebben op initiatief van de Senaatsvoorzitter de oprichting voorgesteld van een werkgroep om een grondig debat te voeren over het referendum. In het verslag staat trouwens dat de meerderheidspartijen niet het kind met het badwater willen weggooien, dat zij weliswaar om louter conjuncturele motieven tegen de grondwetswijziging zullen stemmen, maar dat zij niet het principe van het referendum willen afbreken.

Leden van onze partij, en ook de heer Verhofstadt in de Kamer, hebben in juli van vorig jaar een resem wetsvoorstellen ingediend om gestalte te geven aan deze technologie die de betrekkingen tussen burger en wetgever moeten verbeteren.

Ik dring erop aan dat wij deze mogelijkheid vandaag niet laten vervliegen. Ik wil ons voorstel helemaal niet het beste van het beste noemen, wij vragen ten andere niet meer dan wat in die enkele eenvoudige zinnen wordt weergegeven, namelijk «op initiatief van bij de wet bepaalde...» enzovoort «... organiseert de Kamer een beslissend referendum. De wet regelt de modaliteiten en de organisatie hiervan». Er kan nog over worden gediscussieerd of er in de Grondwet hierover niet meer moet worden opgenomen.

Na grondig overwegen kom ik tot het besluit dat wij hiermee alleszins aan de burger de kans geven tot een rechtstreekse betrokkenheid bij belangrijke zaken waarbij hij zich nu steeds minder betrokken voelt, ook al spreken wij daarover in zijn naam. Ik hoop dat de Senaat dit zal begrijpen en dat wij niet langer verhinderen dat de burger zich rechtstreeks kan uitspreken over problemen die hem rechtstreeks aanbelangen. Wat is er mooier dan voor belangrijke problemen op een georganiseerde manier de beslissing te leggen in handen van diegenen van wie wij ons mandaat hebben gekregen, namelijk het volk. (*Applaus.*)

M. le Président. — La parole est à M. de Donnée.

M. de Donnée. — Monsieur le Président, dans une définition cynique de la politique, Paul Valéry affirmait que celle-ci est l'art d'empêcher les gens de se mêler de ce qui les regarde.

Le but de la proposition de révision de l'article 26 de la Constitution, que j'ai déposée avec notre collègue Michel Foret, était évidemment de faire mentir Valéry. Malheureusement, tout au long des débats — par ailleurs fort constructifs — qui se sont déroulés en commission, je n'ai pu me défaire de l'impression que

les adversaires de l'introduction du référendum dans notre Constitution apportaient un torrent d'eau au moulin de Valéry. En rejetant le référendum, ne rejettent-ils pas un outil susceptible d'accroître remarquablement la participation de nos concitoyens à la vie politique, outil qui leur permettrait, précisément, de se mêler de ce qui les regarde?

Les arguments en faveur du référendum me semblent beaucoup plus puissants que ceux plaçant contre l'instauration de cet outil de participation éminemment démocratique.

Examinons tout d'abord la nature et la valeur des arguments plaçant en faveur du référendum. Ce dernier accroît indubitablement la participation des citoyens à la vie politique, pour autant qu'on n'en abuse pas. Le recours répétitif à cette technique — comme dans certains cantons suisses — peut en effet la banaliser et en dégoûter l'électeur.

Actuellement, nous sommes bien obligés de constater que le fossé se creuse de plus en plus dans notre pays entre le monde politique et la population. Nos concitoyens ont souvent l'impression que les décisions sont prises sans tenir compte de leur avis, quel que soit leur vote aux élections législatives. Un ras-le-bol dangereux de la politique et des hommes politiques gagne du terrain.

En consultant les électeurs par référendum — ou en leur donnant la possibilité de le susciter — sur les grandes questions qui les concernent et pour lesquelles ils n'ont pas nécessairement donné un mandat clair à leurs représentants lors des élections législatives, le constituant permettrait d'impliquer davantage le citoyen dans le débat politique.

Cette faculté de consultation du peuple supprimerait l'impression vivace chez beaucoup de l'inutilité de s'intéresser à la politique car, quoi qu'ils fassent, quel que soit leur vote aux élections législatives, tout se décide quand même en dehors d'eux.

L'évolution de la formation intellectuelle et civique de notre population, qui a atteint un niveau élevé et ne cesse de croître, exige, plus que jamais, que les citoyens puissent participer davantage à l'organisation de la cité, à la vie politique, surtout lorsque de graves décisions engagent l'avenir du pays et de sa population. Le référendum serait d'ailleurs un apport précieux au développement de cette nouvelle citoyenneté chère à M. Wathélet et au Gouvernement.

Un deuxième argument puissant en faveur du référendum est qu'il a également la grande vertu, comme l'a démontré le référendum français sur le Traité de Maastricht, de contribuer puissamment à l'information du citoyen sur les questions faisant l'objet du référendum. Le référendum place les partis politiques devant la mission difficile mais essentielle de retourner vers leur base, vers la population, et de leur expliquer les enjeux de la question soumise au référendum, suscitant ainsi un vaste débat politique. Les peuples d'Europe qui ont dû se prononcer par référendum sur le Traité de Maastricht sont sans doute aujourd'hui les mieux informés de la problématique européenne et de ses enjeux.

Il est un troisième argument essentiel en faveur du référendum auquel M. De Croo a déjà fait allusion. Le référendum permet d'en appeler directement au peuple lorsque la classe politique ne parvient pas à dégager de solution à des problèmes délicats ou lorsque le Gouvernement doit se prononcer sur une question pour laquelle les électeurs n'ont pas donné de mandat clair à leurs représentants lors des élections législatives précédentes. L'actuelle réforme de l'Etat fourmille d'exemples en ce sens. De nombreux aspects de cette réforme ne figuraient manifestement pas au programme de tout ou partie des formations politiques de la coalition qui se prépare à essayer de faire voter les accords que l'on sait et de réunir au Parlement la nécessaire majorité des deux tiers.

Par exemple, monsieur Cerexhe, la scission de la province de Brabant figurait-elle au programme du PSC? Ne serait-il pas bon de consulter à nouveau vos électeurs, ceux qui ont cru devoir voter pour vous en 1991, pour savoir s'ils approuvent l'attitude irresponsable adoptée par votre parti en la matière?

Face à tous ces arguments qui plaident en faveur du référendum et qui relèvent du souci de rénover la démocratie, d'être davantage à l'écoute des citoyens considérés comme des acteurs adultes de la

politique plutôt que comme des imbéciles incapables de comprendre les enjeux du débat politique, les arguments contre le référendum ne me paraissent pas décisifs pour rejeter le référendum législatif et même le référendum constitutionnel, ce dernier ne faisant toutefois pas l'objet de la proposition que nous discutons aujourd'hui. Ces arguments ne peuvent toutefois pas être rejetés purement et simplement du revers de la main, parce qu'ils soulèvent des questions parfois délicates.

Quels sont donc les arguments qui plaident contre le référendum et que faut-il en penser? L'argument le plus délicat et qui doit le plus retenir l'attention dans notre pays est que le référendum pourrait y exacerber les tensions communautaires. C'est une objection de poids que l'on ne peut rejeter à la légère. On pourrait, en effet, craindre que le référendum ne fasse parfois apparaître, sur certains thèmes, des opinions différentes dans les diverses Communautés et Régions du pays, favorisant ainsi, selon certains, l'éclatement du pays ou tout au moins alimentant les forces qui conduiraient ou conduisent peut-être déjà aujourd'hui à cet éclatement.

Que constate-t-on aujourd'hui? Au nom de prétendues tendances séparatistes en Flandre, le PS, le PSC — M. Cerexhe et ses amis — ainsi que les Ecolos acceptent des compromis qui facilitent l'évolution vers le confédéralisme d'abord, vers le séparatisme ensuite. Cette évolution est sans doute voulue par une partie importante de la classe politique flamande, M. Van den Brande en tête, mais tout cela sans savoir ce qu'en pense la population flamande. Ne serait-il pas préférable et plus honnête de connaître les véritables sentiments de la population, qui sont vraisemblablement en retrait par rapport à ceux d'une bonne partie de la classe politique?

Ce faisant, le référendum pourrait, dans un certain nombre de cas, davantage favoriser la pacification communautaire que l'exacerber. Dans la mesure où l'on croit plus au bon sens de la population qu'à celui d'une partie de la classe politique, le référendum pourrait être un outil de décrispation communautaire, bien plus qu'un élément de crispation.

Cela dit, si des opinions divergentes sur certaines questions devaient exister en Flandre, en Wallonie et à Bruxelles, ne vaut-il pas mieux le savoir plutôt que de poursuivre la politique de l'autruche ou d'accepter de mauvais compromis au nom de prétendues divergences d'opinion qui n'ont pas pu être vérifiées dans les faits? L'existence de points de vue différents sur des questions économiques et sociales ne doit pas nécessairement provoquer la division du pays ou créer des traumatismes communautaires. Il en va de même pour une série de projets sur la réforme de l'Etat.

Le fait que la population canadienne ait rejeté le projet de réforme de l'Etat n'a pas entraîné la scission du pays. Pourquoi un rejet des Accords de la Saint-Michel devrait-il nécessairement entraîner l'éclatement du pays? Tout au plus devrait-il forcer le Gouvernement à trouver un compromis davantage conforme aux souhaits de la population.

Par ailleurs, des opinions différentes d'une communauté à l'autre peuvent déjà se manifester aujourd'hui au Parlement par des votes différenciés au sein des groupes linguistiques pour les lois à majorité spéciale. De tels votes pourraient également avoir des conséquences funestes pour la cohésion du pays. Dès lors, pourquoi accepter ce risque au niveau du Parlement et l'éviter au niveau du corps électoral? Les élections législatives peuvent également laisser apparaître des clivages tout aussi graves entre les Communautés et les Régions. Le refus du référendum fondé sur le souci d'éviter les clivages communautaires ou régionaux est comparable à l'attitude du malade qui refuse de connaître le diagnostic de sa maladie. C'est une politique absurde qui ne peut que nous amener à vivre dans l'ambiguïté, source essentielle de conflits et de malentendus entre les Communautés et les Régions.

Peut-on gouverner intelligemment un pays pluriculturel en ignorant délibérément l'opinion des citoyens? La réponse à cette question est négative et l'appel au bon sens de la population pourrait laisser apparaître des solidarités inattendues et surprenantes entre les citoyens des différentes composantes de notre pays.

Un deuxième argument contre le référendum a été décrit de façon à la fois lyrique et violente par M. Uyttendaele dans *La Libre Belgique* et par M. Serge Moureaux dans *Le Soir* de ce lundi.

Selon M. Uyttendaele, « Le référendum coalise les mécontents, soude les opposants de toute nature, même s'ils sont incapables de proposer ensemble un projet alternatif. »

M. Moureaux est davantage violent et excessif : « Le référendum rassemble dans le refus des intérêts opposés, contradictoires et égoïstes et interdit pratiquement les coalitions positives. »

En effet, monsieur Moureaux, les citoyens qui ont voté pour les partis de l'opposition en 1991, ceux qui ont voté en faveur d'Ecolo, de Van Rossem et du Vlaams Blok, ceux qui ont voté pour les socialistes, les libéraux et les sociaux-chrétiens, avaient-ils tous les mêmes motivations ? En tout cas, de toute évidence, certains électeurs des partis de la majorité n'avaient pas voté pour les projets de réforme de l'Etat qui nous sont actuellement soumis.

Vous vous basez, monsieur Moureaux, sur le principe selon lequel le référendum engendrera toujours des coalitions majoritaires négatives ou des coalitions hostiles aux projets qui en font l'objet. Selon moi, ces prémisses sont tout à fait fausses. En effet, comme l'a montré le référendum organisé en France, des coalitions positives sont possibles. La même conclusion peut être tirée à la suite des référendums organisés récemment en Italie et en Irlande sur des problèmes aussi délicats que le divorce ou l'avortement. Par conséquent, l'argument selon lequel le référendum donnera automatiquement lieu à des coalitions négatives, non constructives, ne tient pas la route, même s'il est certainement valable dans le cas du projet de réforme de l'Etat, monsieur Moureaux. D'ailleurs, votre article paru dans *Le Soir* respire la crainte que ce projet soit soumis au jugement de la population et entraîne une coalition négative. Cependant, d'une manière générale, cette vision pessimiste du référendum est loin d'être clairement établie.

De heer Erdman. — Mijnheer de Donnée, u alludeert nu op een referendum inzake de grondwetsherziening. Uw voorstel strekt daartoe zelfs niet en zou het ook niet kunnen, omdat het dan ongrondwettelijk zou zijn vermits artikel 131 niet voor herziening vatbaar is verklaard.

De heer de Donnée. — Mijnheer Erdman, ik ben het met de heer De Croo eens dat degenen die nu tegen het wetsvoorstel stemmen niet het geringste argument willen geven aan degenen die de voorstellen voor de hervorming van de Staat aan een volksraadpleging willen onderwerpen. Dat is de waarheid en dat heeft de heer De Croo zoëven ook duidelijk, terecht, benadrukt.

Par ailleurs, si les citoyens sont incapables de suggérer une alternative à un projet, cela ne signifie pas pour autant qu'ils sont incapables de porter un jugement négatif sur ce même projet. En effet, monsieur Moureaux, si un architecte vous soumet un projet de construction qui ne vous satisfait pas, vous le lui direz, même si vous n'êtes pas un expert en la matière. Dès lors, c'est aux hommes politiques, dans des matières politiques, comme aux architectes dans un autre domaine, qu'il appartient de proposer des compromis valables.

C'est aux architectes de la politique qu'il appartient de le faire mais ne reprochez pas aux citoyens leur incompetence en la matière. En effet, ils n'ont pas pour rôle de proposer des compromis mais plutôt de vous juger, comme un critique littéraire juge une œuvre littéraire, ou un critique de cinéma une œuvre cinématographique, même s'il est incapable d'accomplir le travail du metteur en scène. Cela relève du plus élémentaire bon sens. Je vous mets au défi de plaider le contraire devant un auditoire de citoyens de bon sens.

M. De Croo. — Au Canada, on a recherché par référendum une sorte de « concoction », peut-être intéressante d'ailleurs, entre les forces politiques. La conséquence en est que l'ouvrage sera remis sur le métier !

M. Moureaux. — Le non, c'était aussi l'addition des contraires !

M. de Donnée. — C'est toujours le cas, monsieur Moureaux.

M. De Croo. — C'est également le cas dans votre Gouvernement.

M. de Donnée. — Il y a toujours une coalition d'intérêts divergents, même lorsque des citoyens votent pour votre parti au moment des élections. Des motivations divergentes entrent en jeu à ce moment, cela va de soi. Votre argument est parfaitement réversible.

Un autre argument avancé par M. Serge Moureaux est assez proche du précédent : le référendum est impossible dans un pays où l'absence de compromis serait un signe de mort. Pourquoi le rejet d'un compromis devrait-il exclure que le Gouvernement trouve une alternative ? Car c'est précisément ce qui se passe au Canada ; ce pays n'est pas mort et les citoyens ne sont pas au bord de la guerre civile. Cesser donc d'agiter face à la population des spectres qui n'en sont pas ! Cette attitude est intellectuellement malhonnête.

Quatrièmement, la complexité des textes législatifs, qui rendrait ces derniers incompréhensibles pour la population, plaide, pour certains, contre le référendum. Or, de tels textes, dont les grands enjeux ne pourraient être expliqués clairement au peuple, sont mauvais et inapplicables ; il convient de les écarter. Par contre, en cas de référendum, les partis, les parlementaires et le Gouvernement devraient faire un effort de clarification et d'explication qui ne peut que servir la démocratie et la transparence des projets politiques. Nos citoyens ne doivent pas être pris pour des imbéciles ; leur degré d'instruction élevé leur permet de juger de problèmes complexes pour autant que ceux-ci leur soient clairement expliqués, ce que vous refusez de faire pour un certain nombre de projets.

Pour terminer, les principaux arguments que je viens d'analyser et qui sont émis par les adversaires du référendum sont, à mes yeux, bien faibles, au vu des avantages qu'il engendrerait du point de vue du bon fonctionnement de la démocratie. Ces arguments sont plutôt d'ordre technique — les auteurs voient les choses par le petit bout de la lorgnette —, ils sont également contingents et, comme l'a souligné M. De Croo, conjoncturels et circonstanciels. Finalement, ces arguments ne pèsent pas suffisamment lourd face à ceux qui plaident pour le référendum, c'est-à-dire le renforcement de la démocratie, l'intéressement des citoyens à la gestion de la cité et la possibilité de constituer, sur de grands enjeux engageant l'avenir du pays, des majorités transcendant les clivages partisans découlant des élections législatives.

Pour le PRL en tout cas, la démocratie directe est un complément utile à la démocratie représentative. Lorsque des décisions capitales doivent être prises dans les domaines les plus importants, il est à nos yeux normal que la volonté générale se substitue à celle des partis. Le Canada, l'Italie, l'Irlande, la France, le Danemark et la Suisse l'ont récemment accepté dans divers domaines. Pourquoi refuser cette faculté aux Belges, monsieur Moureaux ? Nous n'en voyons pas la raison si ce n'est la peur de la vérité, le mépris du citoyen ou le souci conjoncturel et circonstanciel, je le répète, de ne pas donner d'argument à ceux qui veulent soumettre à la consultation populaire les Accords de la Saint-Michel. Les quelque deux mille cinq cents personnes — intellectuels et personnalités de tout bord — qui ont signé l'appel à la consultation populaire seraient-ils les traîtres bornés que vous caricaturez méchamment dans *Le Soir* du 18 janvier ? Je vous rappelle que des personnalités ayant des sensibilités tant de gauche que de droite ont signé l'appel. M. Dehousse, votre ami, a déclaré, le 5 décembre, qu'il soutenait l'idée d'un référendum, notamment sur les Accords de la Saint-Michel.

Je regrette que la majorité de ce Sénat s'apprête à rejeter purement et simplement l'introduction du référendum législatif dans la Constitution pour des raisons conjoncturelles. Cette majorité — PSC, PS, CVP, SP — n'a fait aucun effort de compromis ni d'amendement pour arriver à un véritable consensus sur cette introduction. Son attitude est déplorable ; elle est ainsi passée à côté d'une chance historique d'amélioration du fonctionnement démocratique de nos institutions. Je ne comprends pas pourquoi vous mettez tant de hargne, d'ardeur et de zèle à empêcher nos concitoyens de se mêler de ce qui les regarde. (*Applaudissements.*)

De Voorzitter. — Het woord is aan de heer Vandenberghe.

De heer Vandenberghe. — Mijnheer de Voorzitter, in de eerste plaats sluit ik mij aan bij degenen die de kwaliteit van het verslag van de heer Van Belle hebben onderstreept, waarin het hoogstaande niveau van het debat correct werd weergegeven.

Het debat over de invoering van het referendum is een nuttig debat. In verschillende landen wordt trouwens een gelijklopend debat gevoerd. De argumenten die ter zake door de voorstanders worden ingeroepen, worden door de CVP-fractie niet a priori verworpen, maar worden er met open geest afgewogen.

De invoering van het referendum roept een aantal constitutionele vragen, opportuniteitsvragen en modaliteitsvragen op. De juridische vragen kunnen gemakkelijk worden beantwoord door de vermelding dat een wijziging van de Grondwet noodzakelijk is. Hier voeg ik aan toe dat het onderscheid tussen het juridisch wetgevend referendum en het consultatief referendum politiek gesproken eigenlijk weinig betekenis heeft. De Wetgevende Kamers kunnen immers de uitslag van een consultatief referendum moeilijk naast zich neerleggen.

De discussie over het referendum roept ook algemene vragen op: de betekenis van het woord referendum, het feit dat het in diverse democratieën wordt gehanteerd en het feit dat het als rechtsvergelijkend instrument zou kunnen functioneren in België.

De heer De Croo constateerde dat er vele democratieën zijn waar het referendum functioneert en vraagt zich af waarom het niet in België wordt ingevoerd. Mijnheer De Croo, in Europa bestaat er geen tweede België. Ik kom daarop terug.

Zoals alle andere staatskundige procedures moet het referendum worden geïnterpreteerd in zijn historische, zijn sociologische, zijn juridische en zijn feitelijke context. Men kan niet zonder meer een werkinstrument van een bepaalde parlementaire democratie op een ander land overplanten zonder negatieve of nefaste gevolgen.

De heer De Croo. — Acht u het referendum dan voor altijd uitgesloten? Ik wil de aandacht vestigen op de formulering van sommige standpunten waarvan ik verwacht dat zij over enkele tijd anders zullen luiden.

De heer Vandenberghe. — Mijnheer De Croo, wij hebben ons standpunt in de commissie duidelijk toegelicht. Het is de bedoeling in de loop van mijn uiteenzetting op uw vraag te antwoorden. In een betoog van tien minuten kan ik niet verder ingaan op de diverse rechtsvergelijkende argumenten. Wellicht zal ik hier in de loop van het debat nog op terugkomen.

Als kenner van de Franse revolutie hebt u een analyse gemaakt van het begrip «sovereiniteit» en «het soevereine volk». In de commissie werd Rousseau geciteerd. Ik wil hierbij opmerken dat de Jacobijnen de extreme uitvoerders waren van de theorieën van Rousseau, iedereen weet waartoe dit alles heeft geleid.

Soevereiniteit betekent in wezen «het bevel hebben». Dat is echter niet de betekenis van het begrip «het soevereine volk». Het soevereine volk heeft het laatste woord. Er bestaat nochtans een fundamenteel verschil tussen het laatste woord hebben en het voeren van een verantwoord bestuur. Zo kan het volk bij referendum de afschaffing van de belastingen goedkeuren en veertien dagen later instemmen met de verhoging van de sociale voorzieningen en de prestaties ten laste van de Staat. Iets dergelijks is echter geen verantwoord bestuur. De zin van de representatieve democratie bestaat erin een verantwoord bestuur te voeren en hiervoor verantwoording af te leggen. Parlementsleden en ministers zijn verantwoordelijk voor hun bestuursdaden, terwijl het volk niet ter verantwoording wordt geroepen.

Na deze algemene beschouwingen ga ik nu in op een aantal praktische argumenten waarvan het gewicht niet altijd hetzelfde is en op een aantal elementen die verband houden met de specifiek Belgische context.

Het referendum is een communicatieproces waarbij het formuleren van de vraag en het formuleren van het antwoord van essentiële betekenis zijn. De geschiedenis staat bol van de voorbeelden waarbij men zowel de vraag als het antwoord heeft gemanipuleerd. Een van de klassieke voorbeelden is de wijze waarop de Gaulle in 1969 zijn vraag stelde. Hij stelde eigenlijk twee vragen over materies die niets met elkaar te maken hadden, namelijk de Senaat en de decentralisatie, maar waarop wel één antwoord moest worden gegeven. Een dergelijke manipulatie van de vraag vertekent natuurlijk ook het antwoord.

Niet alleen de vraagstelling wordt gemanipuleerd, maar ook de betekenis van het antwoord. Kijk maar naar het recente referendum in Frankrijk over het Verdrag van Maastricht. De partijen die campagne voeren vragen niet om ja of neen te antwoorden op de gestelde vraag, maar vragen om ja of neen te kiezen op basis van de aard van de persoon die de vraag stelt, op basis van de partij waartoe hij behoort, op basis van het feit of hij behoort tot de meerderheid of tot de oppositie. Alle referenda maken duidelijk dat het opstellen van de vragen niet gebeurt met het oog op een correcte en loyale beantwoording, maar wordt gemotiveerd door andere uitgangspunten. Dat geldt nog sterker voor de campagne gevoerd om op de ene of de andere manier te antwoorden.

De heer Dierickx. — Mijnheer Vandenberghe, dit argument klopt helemaal niet. Indien dit wel het geval zou zijn, dan mag u meteen alle verkiezingen afschaffen. Men kiest immers ook voor een bepaalde partij, omdat men tegen een ander partij wil stemmen. (Applaus.)

De heer De Croo. — Men kiest ook voor een programma.

De heer Vandenberghe. — Ik wil mij niet wagen in een redijkerswedstrijd om met grote woorden te beweren dat politieke tegenstrevers argumenten gebruiken die kant noch wal raken. Dit is niet zinnig. Men kan over de waarde van argumenten van mening verschillen en in de commissie, de plaats waar dergelijke standpunten worden uitgewisseld, hebben wij hierover dan ook gedebatteerd.

Ik verwijs echter naar de jongste wetenschappelijke publikaties op internationaal niveau over het referendum van 1985, waarin talloze voorbeelden van de manipulatie van vragen en antwoorden worden beschreven. Men kan dan toch niet zeggen dat een dergelijk argument kant noch wal raakt.

Bovendien wijs ik erop dat het niet correct is een referendum gelijk te schakelen met verkiezingen voor partijen. In een referendum wil men immers een precieze vraag stellen waarop ook een precies antwoord wordt geformuleerd, terwijl verkiezingen een algemeen debat losweken waarbij partijen opkomen met een programma over de meest uiteenlopende maatschappelijke problemen. Er zijn wel enkele partijen die slechts één punt naar voren brengen, maar verkiezingen gelijkstellen met een referendum is onjuist.

Een bijkomend argument van praktische aard is de complexiteit van de problemen waarmee onze samenleving wordt geconfronteerd. De CVP-fractie meent dat het formuleren van een referendumvraag een zeer aanzienlijke reductie van de politieke en maatschappelijke werkelijkheid meebrengt. Met enige overdrijving, dat geef ik toe, kan men zeggen dat het gaat om de triomf van Het Simplistisch Verbond of in elk geval ten minste om een groot klavier van dubbelzinnigheden. Er zijn ook heel wat essentiële vragen die eigenlijk niet in een referendumbestand kunnen worden gegoten. Aldus zou men het probleem van de werkloosheid kunnen oplossen met een gewoon ja of neen, maar het is precies typerend voor onze samenleving dat zij op verscheidene gebieden in gebreke blijft om een overtuigend antwoord te formuleren op inhoudelijke vragen.

De inhoudelijke vraagstelling en de maatschappelijke discussie worden verplaatst naar procedurale regelingen waarbij het resultaat nochtans buiten beschouwing wordt gelaten. Of het referendum automatisch tot een goede, tot een rechtvaardige of minstens tot een politieke oplossing leidt, is niet altijd een grote bezorgdheid. Ik zou het Canadese voorbeeld niet durven inroepen, wanneer men zich de situatie van tien, vijftien jaar geleden in Canada herinnert. De onmogelijkheid om via de politieke besluitvorming een oplossing te vinden voor de aanslepende problemen heeft een zeer negatieve weerslag gehad op de collectieve en individuele rijkdom van de inwoners van dit land. In de politiek komt het er uiteindelijk toch op aan om een oplossing te vinden voor de problemen. Het is zeer de vraag of het referendum, zeker dan voor communautaire problemen, de daartoe aangewezen weg is.

Het referendum doet ook een aantal juridisch-technische en principiële problemen rijzen, die door de voorstanders niet worden aangeraakt en nog veel minder worden opgelost.

Zo moet de vraagstelling van het referendum en ook het mogelijke antwoord conform zijn met de beginselen van de Belgische Grondwet en met de door België onderschreven verdragen. De idee van directe democratie is oud, maar waarborgt daarom niet noodzakelijkerwijze dat de fundamentele, individuele rechten van de burger of van de minderheden worden gerespecteerd.

In een recente studie over het referendum schrijft professor Frowein, voorzitter van het Max Planckinstituut in Duitsland, over de hantering van het referendum in de Duitse Weimarrepubliek: « Quand Carl Schmitt décrivait dans la *Verfassungslehre* de 1928 le pouvoir direct du peuple comme celui de l'acclamation qui ne dit que « oui » ou « non », on pouvait sentir les dangers d'un avenir où un système pourrait prétendre se baser sur cette décision directe du peuple. »

De ervaring van de Weimarrepubliek en wat erop volgt heeft de vaders van de nieuwe Duitse Grondwet ervan overtuigd het referendum niet op te nemen in de Duitse Grondwet, tenzij voor wijzigingen aan het grondgebied.

De manipuleerbaarheid van het referendum voornamelijk ten koste van de fundamentele individuele rechten en de rechten van de minderheden, was hun levendig voor ogen gebracht, niet door theoretische beschouwingen, maar door het leerboek van de geschiedenis.

Er wordt aangevoerd dat het cultureel niveau vandaag een dergelijke manipuleerbaarheid uitsluit. De mentaliteit van de Duitsers zou zoveel meer geëvolueerd zijn. In dit verband wil ik wijzen naar een studie van de Hamburgse professor Tillike die tientallen jaren geleden reeds heeft aangetoond dat, ondanks het hoog niveau van de intellectuele wereld in Duitsland op het einde van de negentiende eeuw en tijdens het interbellum, dit land toch op een zeer eenvoudige wijze in de situatie van 1933 is terechtgekomen. Met de culturele ontwikkeling zijn ook de manipulatie-technieken geëvolueerd en verfijnd.

Het vraagstuk van de conformiteit van de vraagstelling met de Grondwet en met de internationale verdragen vergt dus een bijzondere aandacht en kan niet worden opgelost met een juridische toetsing *a priori* of *a posteriori*.

In een land als België met een zo grote diversiteit en een zo breekbaar karakter, is het ongetwijfeld zeer delicaat om het referendum in te voeren. Als het referendum steunt op de gedachte van het soevereine volk is het toch uitgesloten dat een ander principe dan dat van de eenvoudige meerderheid zou worden toegepast. Het voorstel van de Franstalige liberalen bepaalt nochtans dat de regels inzake gekwalificeerde meerderheid worden toegepast. Het voorbeeld van de volksraadpleging bij de Koningskwestie toont dit aan; dit is een referendumvoorstel met een desintegreerend effect.

Ik wil graag een merkwaardige nota van de liberale partij uit het jaar 1949 citeren over het houden van een volksraadpleging. Wat schreef de liberale partij daarover? « Tot op heden hebben de Belgen zich beperkt tot geruzie over de Koningskwestie. Hoeveel ernstiger zal de toestand worden de dag waarop de Belgen zich over deze vraag zullen laten tellen? ». Welnu, ik kan dit citaat parafraseren. Tot op heden hebben de Belgen zich beperkt tot geruzie over de communautaire problemen. Hoeveel ernstiger zal de toestand worden de dag waarop de Belgen zich over deze vraag zullen laten tellen? »

Des te meer daar het voorstel van referendum feitelijk betekent dat het een typisch Belgisch referendum wordt, waar niet de meerderheid beslist, maar wel de minderheid. Met de bijzondere en gekwalificeerde meerderheden, met het verschil van mogelijke meningen in de diverse taalgroepen, betekent zo'n referendum immers dat de kleinste groep een supervetorecht krijgt, dat zonder de ja-stem van de kleinste groep geen enkel referendum kan functioneren. Dit betekent, collega's, dat België een referendum invoert waarbij de minderheid beslist over de draagwijdte van de vraag, terwijl in alle andere landen de meerderheid dit doet.

In die omstandigheden is de CVP-fractie van oordeel geen positief gevolg te kunnen geven aan het voorstel. Zij zal het voorstel afwijzen, maar daarentegen alles in het werk stellen om de reno-

vatie te bewerkstelligen. Dit is immers de werkelijke bekommernis van de bevolking. De CVP zal aan de representatieve democratie de betekenis geven die ze constitutioneel en democratisch in ieder geval verdient. (*Applaus.*)

M. le Président. — La parole est à M. de Donnée.

M. de Donnée. — Monsieur le Président, je voudrais rappeler à l'orateur précédent que les majorités spéciales existent déjà au sein du Parlement et qu'une minorité francophone peut bloquer la réforme de l'Etat. Nous n'innovons donc pas en proposant des majorités spéciales du même type en ce qui concerne le référendum.

M. le Président. — La parole est à M. Lallemand.

M. Lallemand. — Monsieur le Président, je voudrais tout d'abord regretter de devoir exprimer en quelques minutes une opinion nuancée. J'espère que vous m'accorderez autant de temps qu'à mes prédécesseurs.

On peut avoir des opinions variables sur le référendum. Je ne suis pas de ceux qui considèrent que les partisans du référendum sont, par hypothèse, des antidémocrates. Je reconnais un intérêt réel, par exemple, à la consultation populaire sur le plan communal. Certains d'entre nous se souviendront peut-être de la proposition de loi que j'avais déposée et qui a d'ailleurs fait l'objet d'un examen en commission, voici un an ou deux, sur la consultation populaire au niveau communal. Je suis donc parfaitement d'accord sur ce point.

Je ne suis pas, sous certaines conditions, radicalement opposé au référendum législatif, mais je suis hostile à la formule proposée par les auteurs de la proposition. Je partage, avec certains écologistes, cette appréhension des majorités de circonstance qui pourraient détruire des droits démocratiques fondamentaux dès que ces consultations touchent — et elles y touchent rapidement — à l'éthique ou aux droits de l'homme.

Je suis plus réservé encore sur le référendum constitutionnel et je vais m'en expliquer.

Je le suis tout d'abord pour des raisons de droit. Il faut remarquer que toute l'actualité de la discussion sur le référendum est liée à l'approbation des Accords de la Saint-Michel. Cela ne fait pas l'ombre d'un doute. On n'a pas voulu dissocier le débat; sur le principe de l'approbation d'un référendum, personnellement, je l'aurais souhaité. J'aurais également voulu, comme ce fut dit en commission, qu'un groupe de travail puisse examiner ces questions sans liaison aucune avec le référendum qui a un caractère constitutionnel et qui est donc éminemment impossible actuellement.

Au cours d'un débat à la RTBF, un partisan de la consultation populaire, M. Baudouin, homme des plus respectables, a exprimé une opinion favorable à l'égard du référendum, « à condition que celui-ci soit rigoureusement constitutionnel et qu'il s'inscrive dans la logique de nos institutions ».

Or, il faut le dire clairement: ce référendum institutionnel est impossible aujourd'hui, car il nécessiterait la modification de l'article 131 de la Constitution qui, lui, n'est pas soumis à révision. Ainsi, tout le débat sur le référendum constitutionnel souffre d'une objection radicale sur le plan, précisément, de la constitutionnalité, ce qu'ont d'ailleurs souligné divers constitutionnalistes, comme M. Delpérée qui soutient néanmoins une initiative de consultation populaire. Mais une contradiction dans le chef d'un constitutionnaliste n'est pas de nature à m'émouvoir ou à m'inquiéter. Elle révèle la richesse et l'ambiguïté du politique.

Je crois qu'une réponse unique est impensable en matière de référendum. Je suis d'accord pour dire que tant le référendum que la consultation populaire — et j'établis entre eux des différences très importantes sur le plan juridique mais qui le sont beaucoup moins sur le plan politique — peuvent avoir, dans certaines circonstances historiques et dans des pays déterminés, un rôle fondamentalement démocratique, même s'il faut rappeler qu'en même

temps, le référendum a pu conduire, dans différents pays, à de sinistres expériences plébiscitaires et à la destruction de la démocratie. Il fallait le rappeler; M. Vandenberghe vient d'ailleurs de le faire.

J'ai la conviction que, dans la Belgique d'après 1970, le recours au référendum constitutionnel et plus précisément au référendum institutionnel, qui touche aux institutions fondamentales de ce pays, n'est pas souhaitable parce qu'il est de nature non pas à conforter le système constitutionnel, mais plutôt à l'affaiblir et même à le détruire.

Je tire cette conviction du caractère dual, bipolaire ou tripolaire qui marque l'ensemble de notre système politique. Nous ne pouvons pas apprécier l'utilité d'un référendum comme on le ferait en France, pays fondamentalement unitaire, ou en Allemagne et aux Etats-Unis, nations composées d'une multitude d'Etats, ce qui évite de « cliquer » le débat institutionnel sur l'affrontement de deux composantes, lesquelles, en Belgique, se trouvent, sur ce plan, irréductiblement face à face.

Comment ne pas remarquer que la réforme de l'Etat belge est essentiellement le fruit d'un dialogue de Communauté à Communauté? L'ajustement d'un nouvel habit institutionnel belge — par les Accords de la Saint-Michel — a été particulièrement difficile, non pas parce qu'il est le résultat d'un dialogue entre les tendances politiques, mais parce qu'il est celui d'une entente entre les Communautés composées de partis communautaires et non pas de partis nationaux.

M. Dierickx. — Vous prétendez qu'il faut agir par le biais d'un dialogue de Communauté à Communauté. Vous conviendrez néanmoins que ce système est peu démocratique.

M. Lallemand. — Je ne porte pas un jugement de valeur sur le point de savoir si les réformes institutionnelles de ce pays doivent ou ne doivent pas être le fruit d'un dialogue de Communauté à Communauté. Je dis que ce fait patent s'impose à tout observateur politique. J'ajoute que cette évidence est plus forte qu'un lord-maire et que toutes les exigences théoriques qui peuvent être formulées à l'encontre de ce type de dialogue. C'est la vérité de notre pays.

Comment ne pas relever que, depuis 1980, nous établissons ainsi un système fédéral avec une structure politique qui, paradoxalement, en raison de la division communautaire des partis, possède certaines caractéristiques d'un système confédéral? Et ce n'est pas l'un des moindres mérites de ces accords, si difficilement dégagés entre les partis communautaires, que d'avoir institué ou de vouloir maintenir une structure fédérale. Ces affrontements et ces rencontres entre Communautés — entre Régions pour partie — se sont jusqu'à présent réglés au moyen de ce que François Perin a tout récemment appelé, avec beaucoup de pertinence, « une sorte de civilisation politique », en d'autres termes par des accords, des contrats, des négociations que d'autres pays, où surgissent des difficultés de contact entre les différentes composantes de la population, nous envient.

Le contenu des accords de type communautaire prête nécessairement à des contestations, ne serait-ce que parce que ces conventions ou contrats tracent la ligne de démarcation de conflits, c'est-à-dire la limite des domaines dans lesquels n'existe aucune adhésion commune possible entre les Communautés. Parlant de la Belgique, je citerai par exemple le cas de Bruxelles, des frontières linguistiques et des Fournons. Aucun accord commun n'est possible sur des solutions qui combleraient chacun des partenaires.

Le problème concret de ce débat repose sur le référendum. Un référendum — ou une consultation populaire — risque donc de centrer l'attention sur les divergences et sur les limites plutôt que sur le consensus qui est cependant large. Il y a donc un danger évident de passionner le débat sur des solutions que la volonté populaire nationale sera incapable de régler. En effet, sur certaines options et choix, cette volonté populaire se divisera radicalement par Communauté.

J'ai évidemment examiné la démarche de ceux qui prônent une consultation populaire...

M. de Donnée. — Vous affirmez des postulats non démontrés. Consultez le peuple si vous soulez savoir ce qu'il pense.

M. Lallemand. — Je vais vous expliquer pourquoi la démarche que vous proposez est non seulement dangereuse mais aussi profondément contradictoire.

J'ai donc étudié la démarche de ceux — il s'agit au demeurant de personnalités tout à fait estimables — qui sollicitent une consultation populaire sur les Accords de la Saint-Michel. De leur propre aveu, les signataires sont, pour l'essentiel, des francophones. Il s'agit là d'un fait particulièrement significatif: ceux-là mêmes qui demandent une consultation populaire pour conjurer le séparatisme — entre les Communautés — que sont censés générer les Accords de la Saint-Michel, proposent ainsi une initiative sur laquelle, précisément, les Communautés se divisent...

Le fédéralisme d'union brandi par les contestataires ne paraît donc pas présider *in concreto* à leur démarche. C'est un problème important. On a entendu des objections de ce type: « Peu importe le résultat différencié entre le nord et le sud, on y verra plus clair... ». « Peu importe que se révèlent des majorités différentes. » Et même: « N'ayez pas peur du peuple. » Mon temps de parole étant limité, je répondrai rapidement à ces objections...

M. de Donnée. — Oui, car vous n'avez pas beaucoup de bons arguments à nous fournir...

M. Lallemand. — Je vais vous en donner quelques-uns très valables, auxquels vous répondrez ensuite.

Car ce n'est pas du peuple qu'il faut avoir peur, mais d'une mauvaise conjonction des peuples.

Par ailleurs, le référendum n'a pas, selon moi, une qualité purement « informative ». Il ne s'agit pas seulement de découvrir une vérité sur les opinions de la population et de lever un voile sur une réalité intangible par hypothèse. Je considère qu'une consultation populaire portant sur la question fondamentale de la cohabitation entre les deux grandes Communautés et les trois Régions revêt non seulement un caractère déclaratif, mais aussi constitutif. En d'autres termes, le référendum ne se borne pas seulement à constater l'Etat d'une volonté, d'une adhésion à telle ou telle conception de l'Etat mais crée, invente, constitue partiellement cette vérité. Le référendum n'est donc pas seulement un sondage généralisé d'opinion. Il constitue une opération politique.

M. De Croo. — Je ne vois pas où est le mal.

M. Lallemand. — Permettez-moi d'expliquer cet argument, difficile à exprimer, mais important.

Nous pouvons considérer qu'au travers de la consultation sur les structures de l'Etat et sur la cohabitation des Communautés et des Régions, les citoyens seront amenés à définir non seulement leur personnalité politique mais davantage encore leur personnalité nationale. Derrière les différents arguments plus ou moins discutables...

M. De Croo. — Monsieur Lallemand, j'ai beaucoup d'admiration pour vos connaissances et votre talent. Toutefois, imaginons un moment que, certaines forces se révélant à l'échelon politique, la question de l'existence même du pays se pose. Cette question peut-elle ou non être soumise à un référendum ou — je suis votre logique — faudrait-il laisser disparaître l'Etat fédéral parce qu'une consultation ne pourrait que confirmer cette évolution? Allons au fond de la question essentielle.

M. Lallemand. — Effectivement. Allons au fond de la question essentielle posée par votre démarche, plus particulièrement par celle des libéraux francophones puisque, comme chacun sait, ils sont à l'origine de la demande d'une consultation populaire sur les Accords de la Saint-Michel...

M. De Croo. — Je vais au bout de la logique.

M. Lallemand. — Ce qui se situera au cœur de ce débat, c'est précisément ce qui n'est pas dit et que l'on ne veut pas dire depuis longtemps, parce qu'une partie non négligeable de l'opinion ne pose pas et n'aime pas poser ce problème de la nationalité. Pourquoi? Parce qu'en Belgique, de nombreux Belges vivent leur

approche de la nationalité dans un « non-dit » profond et réel. En effet, nous ressentons et affirmons de nouvelles identités en parallèle avec notre personnalité nationale, qu'il s'agisse d'identités régionales ou communautaires. C'est certainement une richesse, mais il n'est pas aisé de l'assumer. Certaines de ces allégeances tendent d'ailleurs vers de nouvelles nationalités. C'est précisément à ce niveau que se situe le cœur de la question, ...

M. de Donnée. — Vous ne répondez pas à ma question.

M. Lallemand. — Particulièrement au nord du pays, mais aussi en Wallonie où des mouvements nouveaux voient le jour, la cohabitation entre ces différentes identités se vit dans un agencement difficile.

Une consultation populaire, sur des questions institutionnelles ambiguës et complexes, dans un climat passionnel, pourrait peut-être apparaître comme étant une sollicitation à choisir entre l'unitarisme et le séparatisme ou le fédéralisme et pourrait menacer le pluralisme de nos allégeances, la personnalité nationale complexe que nous formons.

Beaucoup pensent, monsieur De Croo, que poser au travers du référendum cette question nationale serait ouvrir la porte au réflexe nationaliste, au goût des identifications nettes et exclusives, c'est-à-dire à ce qu'on pourrait appeler, dans le jargon ayant cours actuellement à l'Est, une « purification identitaire ».

M. de Donnée. — On y va en « stoemelings »...

M. Lallemand. — Mais non, monsieur de Donnée ! L'argument vous ennuie parce qu'il montre la duplicité de la démarche que vous entreprenez, à savoir qu'il ne s'agit pas, comme je l'ai dit, de simplement regarder la réalité, mais d'en constituer une nouvelle à travers un type de débat qui, dans ce pays, est particulièrement difficile et délicat.

M. de Donnée. — Il faut une grosse tête pour comprendre tout cela !

M. Lallemand. — Il est cependant important que l'on comprenne bien.

Je vous répondrai très simplement que tous les partis fascistes d'extrême droite sont partisans du référendum. Examinez leur programme ! Cela devrait vous amener à réfléchir et à y regarder de très près.

De heer Dierickx. — Fascistische, uiterst rechtse en nationalistische partijen hebben nog meer gebruik gemaakt van de parlementaire democratie. Moeten we dan ook nadenken over de parlementaire democratie en deze eventueel afschaffen ?

M. De Croo. — Je pense que votre propos dépasse votre pensée, monsieur Lallemand. Notre parti est pour le référendum, et il est loin d'être fasciste.

M. Lallemand. — Monsieur De Croo, ne déformez pas ce que j'ai dit.

M. le Président. — En effet, ce n'est pas ce que M. Lallemand a dit. Je vous demanderai de bien vouloir le laisser conclure.

M. Lallemand. — J'ai répondu à une question précise relative à des partis fascistes et je n'ai évidemment pas parlé de votre parti, monsieur De Croo.

Je veux simplement dire que ceux qui ont pris l'initiative d'un référendum, qui engendrera le climat passionnel dont j'ai parlé tout à l'heure, prennent le risque, soit par machiavélisme, soit par naïveté, comme le disait M. Perin, de provoquer ce qu'ils disent redouter, à savoir l'impossibilité du fédéralisme, et en tout cas du fédéralisme d'union.

Monsieur le Président, puisqu'il le faut, j'en viens à ma conclusion, bien que ce débat soit intéressant. Je crois que les enseignements que l'on peut tirer des discussions qui se sont déroulées, des déclarations faites par certains hommes politiques importants au

cours d'interpellations développées hier à la Chambre, des réactions de la presse si différenciées au nord et au sud — c'est un fait qu'on ne peut pas nier — sont autant d'indications sur les risques dont je viens de parler, à savoir le risque d'une addition de refus contradictoires — des unitaristes et des séparatistes, par exemple —, le danger d'avoir des majorités différenciées au nord et au sud, ce qui rendrait impossible, ou tout au moins difficile, le gouvernement de ce pays. En effet, la différenciation des votes selon les Communautés institutionnalisera ces différends que nous prétendons dominer.

Le mérite de la délibération parlementaire — le vote étant public et non secret, à la différence du référendum — est que chacun donne ses raisons. Celles-ci, qu'on les apprécie ou non, peuvent faire apparaître des nuances, peuvent relativiser les opinions, peuvent permettre de saisir de façon plus complexe la réalité qui est en jeu au travers d'une question simple en apparence, mais en vérité difficile.

Le débat sur le référendum ne se termine pas aujourd'hui, il reviendra dans ce pays...

M. de Donnée. — Comptez sur nous !

M. Lallemand. — J'ai d'ailleurs rappelé qu'en commission, nous avions souhaité qu'un groupe de travail étudie cette question sans la lier aux Accords de la Saint-Michel. Mais vous n'avez pas accepté cette proposition.

M. De Croo. — Conjoncturellement, vous ne voulez pas, et structurellement, vous avez vos hésitations !

M. Lallemand. — J'ai répondu clairement en précisant la raison pour laquelle j'étais contre le référendum institutionnel. Nous sommes toutefois prêts à débattre de la question, mais nous avons exprimé clairement les raisons pour lesquelles nous, socialistes, ne voterons pas pour cette consultation populaire, ou pour ce référendum, dans les circonstances qui sont celles de la Belgique d'aujourd'hui. (Applaudissements.)

De Voorzitter. — Het woord is aan de heer Erdman.

De heer Erdman. — Mijnheer de Voorzitter, dit is een belangrijk debat. Ik maak uiteraard van de gelegenheid gebruik om onze collega de heer Van Belle te feliciteren met zijn verslag dat de hoogstaande discussie in de commissie op voortreffelijke wijze weergeeft.

Ik kan alleen maar hopen dat de verhitte van de geesten het debat niet zal doen verwateren tot een pro- en contra-argumentatie. Uiteindelijk zijn de posities van eenieder duidelijk en, mijnheer De Croo, zij zijn in geen dele gebaseerd op argumenten van conjuncturele aard. In één bepaald aspect vergist u zich fundamenteel. Tijdens de besprekingen van het Sint-Michielsakkoord werd bij mijn weten op geen enkel ogenblik tussen de partners iets afgesproken over een referendum en over het al of niet inschrijven ervan in de Grondwet, noch over het houden van een volksraadpleging over de grondwettelijke bepalingen.

De heer De Croo. — Mijnheer de Voorzitter, ik heb gezegd dat de houding van de meerderheid in verband met het inschrijven in de Grondwet van het principe van het referendum dat bij wet moet worden uitgewerkt, blijkt geïnspireerd te zijn door conjuncturele omstandigheden, namelijk de vrees de politiek die momenteel wordt gevoerd aan een volksraadpleging of een referendum te onderwerpen.

Mijnheer Erdman, waarom gaat u niet in op de structurele argumenten ? Ik hoor hier voortdurend beweren dat een referendum houden in een zo complex gestructureerd land als België, het land enkel een slechte dienst kan bewijzen. Er zijn wel 35 andere onderwerpen waarover een referendum mogelijk is.

De heer Erdman. — Mijnheer De Croo, indien u een klein beetje geduld kan opbrengen en naar mijn uiteenzetting luisteren, dan zou u wellicht andere argumenten horen dan deze die tot nu toe werden aangehaald. Ik wil alleen maar onderstrepen dat in een

recent debat dat de heer Dierickx nog fris in het geheugen ligt, werd aangetoond dat in ieder geval de Vlaamse socialistische partijen zich reeds lang en onafgebroken tegen het houden van referenda hebben verzet, en dit niet om conjuncturele redenen.

We kennen in dit land een grondwettelijke representatieve democratie. Het is een systeem dat niet verandert ondanks bepaalde kritiek. Professor Alen doet terecht opmerken dat wij niet meer in een zuiver representatief stelsel leven «maar in een semi-representatief stelsel, waarin de vertegenwoordigers meer en meer zijn gebonden aan de kiesomschrijving die hen verkozen heeft en aan de politieke partij waartoe ze behoren».

In zulk stelsel, waarin het volk een groter belang heeft gekregen dan aanvankelijk voor mogelijk werd gehouden, kunnen wellicht niet meer dezelfde theoretische bezwaren tegen het referendum worden aangevoerd. Nochtans werd niet lang geleden, nog tijdens het debat over de volksraadpleging inzake de Koningskwesie, duidelijk onderstreept dat iedere burger wel kiezer kon zijn, maar geen wetgever.

Ontegensprekelijk heeft de evolutie van de geesten en de benadering in verband met inspraak en advies van de bevolking, om dan nog niet te spreken over de klassieke kloof tussen burger en politiek, een invloed gehad op de ideeën betreffende het referendum.

Professor De Wachter heeft gelijk wanneer hij het referendum-debat situeert in het kader van een verschuiving van de macht terwijl de voorstanders van het referendum voorhouden de burgers te willen emanciperen om ze autonoom te laten beslissen. Dit betekent zowel een zelfstandig optreden als een doorslaggevende keuze.

Het is geen nieuw debat want vanaf het eerste ogenblik dat er sprake was van grondwetsherziening, in 1892, werd reeds in de verklaring tot grondwetsherziening een wijziging van artikel 26 opgenomen tot het invoegen van een bepaling die aan de wetgever zou toelaten vast te stellen in welke gevallen en onder welke voorwaarden de Koning rechtstreeks het kiezerskorps kan raadplegen. Ik durf zelfs vermoeden dat het amendement van de heer Goovaerts zich op deze tekst heeft geïnspireerd.

Artikel 26 is in de loop der jaren onveranderd gebleven. Geregeld werden de termen «referendum» en «volksraadpleging» op een verwarrende manier door elkaar gehaald en het debat spitste zich hoofdzakelijk toe op de vraag of een volksraadpleging zonder wijziging van de Grondwet mogelijk was. Ik wil vandaag niet ingaan op het grote debat gevoerd naar aanleiding van de Koningskwesie, maar enkel vaststellen dat toen herhaaldelijk door verschillende partijen werd aangetoond dat er een evolutie kan worden waargenomen zowel in de geesten als in de politieke benadering van het probleem.

Als het waar is dat de socialistische partijen, geïnspireerd door buitenlandse voorbeelden, oorspronkelijk voorstander waren van het referendum en zich daarvan nadien om gegronde redenen afkeerden, dan zou het wellicht ook aangewezen zijn dat de liberalen die vandaag grote voorstanders van het referendum zijn, opnieuw het standpunt van Paul Hymans raadplegen.

Steeds draaide de discussie om dezelfde fundamentele vraag: is het referendum een stimulans voor de politieke betrokkenheid van de burger? Voor sommigen is de rechtstreekse participatie van de burgers vanzelfsprekend voor een betere werking van de democratie. In de praktijk is dit nochtans niet zo evident. Ik wil geenszins refereren aan buitenlandse voorbeelden, omdat buitenlandse rechtssystemen niet *ipso facto* vergelijkbaar zijn met onze benadering, onze structuren en onze politieke evolutie. De heer Lallemant heeft dit zoëven treffend geïllustreerd. In ieder geval leert de ervaring dat het participatie-element in geen deele als afdoende bewijsvoering kan worden aangebracht.

Het wetsvoorstel van de heer de Donnée beantwoordt op het eerste gezicht niet aan de verklaring tot grondwetsherziening die voorziet in de invoering van nieuwe bepalingen betreffende het referendum onder titel III van de Grondwet en niet door een wijziging van artikel 26. Het wetsvoorstel kiest voor een systeem van *ante legem* referendum en niet voor een beslissend referendum in grondwettelijke aangelegenheden. Het liberale argument dat wij bevreesd zouden zijn voor een uitspraak van de burger gaat niet op, precies omdat de liberalen zelf geen beslissend referendum

voorstellen. Het liberale voorstel voert alleen een *ante legem* referendum in waarbij, *horeSCO referens*, het Parlement wordt uitgeschakeld en de kiezers dus rechtstreeks betrokken worden bij het wetgevend werk, in afwijking van de huidige bepalingen van artikel 26 van de Grondwet.

Mijnheer de Croo, ik weet dat het amendement dat nu door uw partij wordt ingediend een *post legem* referendum wil invoeren.

De heer De Croo. — Dat gebeurde ook al in de commissie.

De heer Erdman. — Inderdaad, mijnheer De Croo, en u was overigens niet de enige. Ook Ecolo en Agalev hebben een *post legem* referendum voorgesteld, maar het voorstel van de Franstalige liberalen schakelde het Parlement uit voor sommige wetgevende beslissingen. Eigenlijk komt dit neer op een misleiding van de burger, net zoals de bewering dat de kiezer zich bij referendum over de huidige grondwetsherziening zou kunnen uitspreken, ook een misleiding is. In de huidige stand van zaken van de wetgeving kan over een herziening van de Grondwet geen referendum worden gehouden. Artikel 131 van de Grondwet is immers niet voor herziening vatbaar verklaard en de artikelen 25 en 32 al evenmin. De grondwetsherziening zelf en de procedure ervan kunnen in de huidige stand van de wetgeving dus onmogelijk worden gekoppeld aan een referendum. Het anders voorstellen is openlijke misleiding van de burger die u zo na aan het hart ligt.

De heer De Croo. — Mijnheer Erdman, u brengt hier een goed argument naar voren, maar het kan ook worden uitgespeeld tegen een aantal voorstellen, die u misschien mede hebt ondertekend, om sommige bepalingen van de Grondwet te wijzigen om te ontsnappen aan de procedure van artikelen voor herziening vatbaar verklaren. Ik verwijs hier ook naar teksten van de Raad van State die u zeker goed hebt gelezen. Wat u hier aan anderen verwijt, hebt u dus in andere omstandigheden ook zelf reeds gedaan.

De heer Erdman. — Mijnheer De Croo, ik zou mij er gemakkelijk vanaf kunnen maken door te zeggen dat de mij toegestane tijd verstrekken is. Ik hoop echter dat, zoals op een voetbalveld, verlengingen worden toegestaan voor onderbrekingen tijdens de wedstrijd.

Er bestaat evenwel een grondig verschil tussen het indienen van teksten in het Parlement, waarop de heer de Donnée in de commissie reeds herhaaldelijk *la théorie du billard* heeft willen laten toepassen, waarover in elke fase van de behandeling verantwoording is vereist, en het aannemen van een misleidende houding, door de burger voor te houden dat hij zich bij referendum over het Sint-Michielsakkoord en de grondwetsherziening zou kunnen uitspreken. Dat is wat vandaag gebeurt. Via allerlei perskanalen geeft men de burger de illusie dat hij door deze grondwetsherziening daarover het laatste woord zou kunnen krijgen. Ik neem er akte van dat u zich hier van deze benadering distantieert en ik zal u daaraan te gepasten tijde herinneren.

Ontegensprekelijk is in onze structuur een van de meest voor de hand liggende gevaren dat de kiezer zou worden gevraagd zich ondubbelzinnig in een bepaald kamp op te stellen, kortweg ja of neen te stemmen over een ingewikkelde en complexe materie. Verre van mij om voor te houden dat de kiezer niet bij machte is complexe materies te begrijpen; het zou de verantwoordelijkheid zijn van de regeerder die de kiezer raadpleegt, om de passende en noodzakelijke toelichting te geven.

De recente geschiedenis van de volksraadpleging over de Koningskwesie waarop werd gealludeerd, toont in alle scherpheid het gevaar van het vormen van twee kampen. Dit heeft waarschijnlijk ook professor Delpérée geïnspireerd wanneer hij schrijft: «Dans un Etat composé, le référendum législatif sera instrument de division et non facteur de consensus.» Hij zou best zijn eigen teksten eens nalezen vooraleer hij politieke in plaats van universitaire standpunten uitwerkt. Een gezaghebbende krant had gelijk toen hij in een titel van een artikel schreef: «Het referendum staat haaks op Belgisch pacificatiebeleid.» Pacificatie is in ons land inderdaad niet mogelijk als door een referendum twee zeer duidelijk afgescheiden kampen tegenover mekaar worden gesteld. Het numerieke element zal dan bovendien nog veel meer weerslag hebben dan bij verkiezingen.

Een tweede hoofdreden waarom wij ons in de huidige context tegen een wetgevend referendum uitspreken, is dat de kiezer bijna uitsluitend via de media kan worden benaderd. De beheersing van die media en van de toegang naar de kiezer is dan ook de sleutel voor het tot stand brengen van een meerderheid. De motivering van degenen die deze sleutel beheersen zal dan ook bepalend zijn voor de uitslag van het wetgevend referendum.

Zij die naïef menen — mijnheer De Croo, ik weet dat u niet naïef bent, maar in de teksten die u nu verdedigt verschuift u het probleem naar de gewone wetgever — dat desbetreffend de nodige waarborgen kunnen worden ingebouwd, hebben geen oog voor de huidige constellatie in het medialandschap. De ongelijke verdeling van de toegang tot de media, die belangrijk wordt omwille van het unidimensioneel karakter van een referendum en de mogelijkheid die aan de uitvoerende macht wordt geboden om de kiezer bijna onder druk te zetten, houdt in dat het referendum niet noodzakelijk de participatie verhoogt, maar aan een bepaalde beslissing een oneigenlijke legitimiteit kan bieden.

De heer De Croo. — Mijnheer Erdman, u schiet Ierland, Denemarken, Frankrijk en Zwitserland af.

De heer Erdman. — Ik blijf toch consequent met mezelf. Ik heb u zoëven gezegd dat ik niet wil vergelijken met buitenlandse systemen omdat buitenlandse rechtsstructuren niet vergelijkbaar zijn met de onze.

De heer De Croo. — Inzake media is de situatie wel dezelfde. Als Ierland zijn bevolking raadpleegt over abortus heeft dat niets te maken met een of ander type van grondwetsherziening, maar de impact van de media is daar dezelfde als bij ons. U schiet bijgevolg de technieken van die landen af met een argument dat kant noch wal raakt.

De heer Erdman. — Ik ben inderdaad bevreesd voor het aanwenden van de media om de kiezer te beïnvloeden.

M. de Donnée. — Vous remettez en question l'objectivité de la presse dans notre pays.

M. Erdman. — Vous utilisez maintenant le grand argument qui tend à placer dans des camps opposés les adversaires du référendum et la presse, mais c'est un tout autre débat.

M. de Donnée. — Vous avez des préjugés inqualifiables à l'égard de la presse.

M. Erdman. — Vous vous placez maintenant en grand défenseur de la presse qui peut atteindre directement l'électorat sans subir aucune pression des gouvernants.

Lorsque vous étiez au Gouvernement, vous avez vous-même utilisé la presse. N'exagérez donc pas vos arguments.

M. de Donnée. — Cela se pratique lors de toutes les campagnes électorales.

M. le Président. — Mesdames, messieurs, je vous invite à ne pas laisser dévier cet excellent débat et à permettre à M. Erdman de conclure son intervention.

M. De Croo. — Le Gouvernement n'a jamais été aussi peu populaire malgré les efforts qu'il accomplit à l'égard de la presse.

De Voorzitter. — Mijnheer De Croo, mag ik u vragen de heer Erdman te laten concluderen? Dit is een zijspoor in het debat.

De heer Erdman. — Mijnheer de Voorzitter, ik wil met de heer De Croo ooit wel eens een discussie aangaan over populariteit. Ik weet dat hij daarin een kampioen is, maar het is nu niet het geschikte moment.

Ik verwijs naar een uitspraak van mijn partijvoorzitter, de heer Frank Vandembroucke, zoals ook de heer De Croo heeft verwezen naar de heer Verhofstadt. De heer Vandembroucke heeft mijns inziens ooit terecht verklaard dat het type van referendum waar-

voor wij beducht zijn de publicitair aangebrachte voordelen legitimeert en het debat verandert in het plebisciteren of afkeuren van een regering. In dat geval zou het referendum de bestaande machtsstructuren reproduceren en beslist geen verschuiving van de macht van de politicus naar de burger teweeg brengen. Daarnaast is het duidelijk dat een wetgevend referendum gaat over een specifieke beslissing. Er wordt gevraagd voor of tegen een bepaald thema te stemmen. Uiteindelijk stemt men echter niet voor of tegen hetgeen essentieel als vraag wordt gesteld, maar wel voor of tegen degenen die de vraag stellen en die mogelijkerwijze hun macht koppelen aan de uitslag of, zoals vroeger werd gezegd, de uitslag beïnvloeden door hun macht.

Mijnheer Dierickx, de recente voorbeelden hebben aangetoond dat deze vrees wel degelijk reëel is. Het Franse referendum over Maastricht is daarvan wel een treffend voorbeeld.

De heer De Croo. — Is de kiezer dan zo dwaas geworden?

De heer Arts. — Neen, het is de politicus die dwaas is geworden.

M. de Donnée. — Lors de l'approbation du Traité de Maastricht, les socialistes français ont trouvé des appuis à droite!

M. Erdman. — Je constate en tout cas l'énervement de certains lorsqu'on passe à l'argumentation.

Ongeacht het open debat met betrekking tot een lokaal referendum, waarover de meningen nog altijd verdeeld zijn (*protest vanwege verschillende sprekers*), moet in ieder geval elke dubbelzinnigheid of verwarring zaaïende notie worden vermeden. Het gaat hier wel degelijk om een wetgevend referendum waarbij aan de kiezer evenveel macht wordt toegekend als aan de huidige wetgevende structuur. Het heeft weinig belang of dit systeem, zoals door de indianen wordt voorgesteld, *ante legem* of *post legem* wordt ingevoerd. Dit laatste is een systeem waarbij het Parlement zich eerst dient uit te spreken.

Het heeft ook weinig belang het verder onderscheid te analyseren tussen « volksraadpleging » en « referendum » en tussen beslissend of consultatief. De Raad van State heeft er immers op gewezen dat een consultatief referendum de overheid *de facto* bindt en dus, enerzijds, een grondwetswijziging zou vereisen, maar, anderzijds, eveneens alle nadelen van een wetgevingsreferendum zou inhouden.

Wij zullen dit voorstel niet goedkeuren in overeenstemming met de houding die wij doorheen de jaren hebben aangenomen. (*Applaus.*)

M. le Président. — La parole est à M. Cerexhe.

M. Cerexhe. — Monsieur le Président, il existe trois formes de démocratie. D'abord, la démocratie directe où, comme dans la Grèce antique, le peuple exprime directement sa volonté. En d'autres termes, dans ce système, il y a confusion des gouvernants et des gouvernés. Ensuite, nous avons la démocratie représentative où la nation, détentrice de la souveraineté, délègue, à travers un système électoral, l'exercice du pouvoir aux gouvernants. Enfin, la démocratie indirecte apparaît comme une combinaison de la démocratie représentative et de la démocratie directe. C'est un système représentatif corrigé et complété par la possibilité d'un recours aux citoyens.

Notre Constitution de 1831 a très clairement opté pour le système de la démocratie représentative. D'ailleurs, l'article 25 précise, sans équivoque, que: « Si tous les pouvoirs émanent de la nation, ils sont exercés de la manière établie par la Constitution, c'est-à-dire par le Roi, la Chambre des représentants et le Sénat, à l'exclusion de tout recours au corps des citoyens. »

La proposition en discussion vise à introduire dans notre système constitutionnel la démocratie indirecte à travers le référendum législatif. Ce dernier constituerait véritablement un référendum de décision puisque le texte de l'article 26 qui nous est proposé indique que « le pouvoir législatif peut également être exercé par le corps électoral. »

Dans une première étape, je voudrais d'abord, monsieur le Président, émettre quelques considérations générales sur le référendum, pour formuler ensuite quelques réflexions sur la problématique du référendum en droit belge.

Ceux qui prônent le référendum estiment que la souveraineté est tenue par le peuple qui en a « confié » l'exercice à ses représentants. Dès lors, ils concluent que, logiquement, le peuple souverain conserve une espèce de droit d'évocation en exigeant, dans certains cas, la possibilité de se prononcer directement. Le référendum apparaît ainsi comme une espèce de mode privilégié d'expression de la démocratie. Je le concède, il peut en renforcer les assises et, dans une certaine mesure, combler le fossé qui sépare le pouvoir du citoyen.

Si, à première vue, l'institution du référendum apparaît comme séduisante, elle n'est cependant pas sans soulever un certain nombre d'interrogations.

On invoque que le référendum peut rapprocher le pouvoir du citoyen. Peut-être. Mais il peut aussi, dans certains cas, aboutir à des situations inverses, c'est-à-dire opposer le citoyen au pouvoir. En effet, dans la mesure où la volonté des représentants de la nation est tenue en échec par une majorité des citoyens, on crée une situation conflictuelle entre deux expressions de la nation. Or, il n'est pas souhaitable que, dans la vie d'un Etat, des contradictions apparaissent entre la nation et ses représentants.

Le référendum peut aussi apparaître comme un vote de méfiance du peuple à l'égard de ses gouvernants ou comme un moyen pour les gouvernants d'engager leur responsabilité non pas devant les assemblées mais devant l'opinion. Dans ce cas, un effet pervers est engendré qui, fondamentalement, met en cause les principes de la démocratie représentative.

En outre — d'autres y ont fait allusion —, le référendum prive la démocratie représentative d'une de ses vertus traditionnelles, à savoir le compromis, et, au-delà de celui-ci, l'impérieuse nécessité pour la majorité d'être à l'écoute de la minorité.

Enfin, le référendum apparaît souvent mal adapté à la complexité des problèmes et à l'urgence toujours plus grande de dégager des solutions. Je citerai ici, comme je l'ai fait en commission, et tout en sachant que comparaison n'est pas raison, un texte du professeur Wilhaber à propos de la Suisse: « Le référendum contribue à retarder des solutions nécessaires à des problèmes urgents comme la protection de l'environnement, l'aménagement du territoire ou la mort des forêts, ou repousse, de plusieurs décennies, des innovations telles que le suffrage féminin. »

M. De Croo. — Il est dangereux de faire de telles comparaisons.

M. Benker. — C'est parfois l'inverse qui se produit.

M. Cereixe. — J'en viens à présent à l'intérêt éventuel d'introduire le système référendaire de type décisionnel — comme le propose M. de Donnée — dans notre Constitution. Trois raisons sont à l'origine de mon hésitation. Tout d'abord, nous sommes dans un système représentatif où des garanties ont été prévues dans le but d'assurer la protection des minorités. Je songe notamment à la sonnette d'alarme de l'article 38bis, protection qui disparaîtrait nécessairement et inévitablement dans le cadre d'une procédure référendaire. Je pense également aux exigences de majorité spéciale — j'y reviendrai tout à l'heure à propos de l'analyse technique de la proposition de MM. de Donnée et Foret — qui sont inapplicables en cas de recours au référendum même si, dans la proposition, il y est fait allusion.

Une deuxième raison justifie mon hésitation: le recours au référendum est purement et simplement l'application de la loi de la majorité. Or, dans un système démocratique, si la majorité doit présider à la prise de décisions, le point de vue de la minorité doit également être pris en considération de façon telle qu'une décision s'enracine dans le milieu social.

Un troisième élément d'hésitation consiste dans le fait que la technique du système référendaire ne peut être isolée du contexte politique national. Le référendum n'a pas la même signification dans un Etat unitaire et dans un Etat fédéral, un Etat culturellement et idéologiquement plus ou moins homogène et dans un Etat pluraliste. Dans notre pays, le référendum, beaucoup plus qu'une simple consultation électorale, risque de mettre en évidence des divergences, vraisemblablement latentes, mais qui s'exprimeront dans toute leur brutalité chiffrée et mathématique entraînant peut-être une rupture entre les différentes composantes de l'Etat.

M. Dierickx. — Pour la clarté du débat, pourriez-vous définir ce qu'est un Etat idéologiquement unitaire?

M. Cereixe. — La Suisse compte un certain nombre de cantons idéologiquement homogènes où le référendum existe. Lors de la réception à laquelle plusieurs d'entre nous étaient conviés il y a quelques jours, un Suisse m'a dit que ce qui traumatise la Suisse aujourd'hui à la suite du référendum sur l'Espace économique européen, ce n'est pas le rejet du projet mais plutôt la cassure qu'il a opérée entre la Suisse alémanique et la Suisse romande.

Monsieur le Président, monsieur le ministre, mes chers collègues, l'idée inspiratrice du référendum, à savoir consolider et renforcer la démocratie, est une idée noble. Toutefois, la technique référendaire contient trop d'incertitudes, d'ambiguïtés, d'imprécisions et de risques pour que nous puissions, nous les sociaux-chrétiens, nous y rallier.

M. de Donnée. — Il fallait déposer des amendements en commission. Vous avez refusé le dialogue!

M. Cereixe. — On peut toujours le faire en séance publique!

Par contre, nous estimons qu'il faut rechercher des procédures de participation permettant aux citoyens d'être plus intimement associés à certains choix politiques, à certaines décisions administratives et à un certain nombre de services qui les concernent directement, à savoir les services publics. (*Applaudissements.*)

Herr Präsident. — Das Wort hat Herr Benker.

Herr Benker. — Sehr geehrter Herr Präsident, sehr geehrter Herr Premier-Minister, werte Kollegen, Belgien befindet sich seit mehr als 20 Jahre in einem Prozeß der Reformen seiner Institutionen und ist wahrscheinlich noch nicht am Ende seines Leidens.

Ces réformes se situent dans un contexte national et mondial de remise en question et d'instabilité, tant au niveau social, économique, écologique que politique. Notre pays, comme beaucoup d'autres, passe d'une crise à l'autre.

Les différents Gouvernements qui se sont succédé ces vingt dernières années ont essayé de répondre à leur manière à ces situations de crise. Les crises politiques communautaires qui ont secoué notre pays ont débouché sur une série de réformes plus ou moins heureuses, ou malheureuses suivant le point de vue où l'on se place. C'est dans ce cadre que nous avons à discuter aujourd'hui de la révision de la Constitution, plus particulièrement de l'article 26, et de l'amendement relatif au référendum législatif au niveau national ou fédéral, c'est-à-dire de l'Etat central.

La qualité de notre démocratie a préoccupé les membres du parti Ecolo depuis le début de son existence, et l'exigence du référendum d'initiative populaire en est la preuve. Comme autre exemple de notre combat pour la démocratie, je citerai seulement la motivation des actes administratifs et la démocratisation du pouvoir provincial. En 1981 déjà, nous avions lancé l'idée d'un référendum d'initiative populaire décisionnel, d'abord au niveau communal et plus tard à tous les niveaux de pouvoir. Nous pensions déjà alors qu'un grand nombre de problèmes ne trouvent pas de solution, ou ne trouvent que des solutions boiteuses parce que le cadre légal n'admet pas en Belgique l'expression populaire à tous les échelons politiques.

Nous observons en effet que le système politique belge ne permet guère au citoyen de s'exprimer en dehors du jour des élections où il abandonne, par son vote, tout son pouvoir formel de décision à des professionnels de la politique. Le suffrage universel direct, parfaitement légitime et inattaquable dans ses principes, bien adapté lorsqu'il s'agit de collectivités restreintes, devient peu satisfaisant lorsqu'il est appliqué à l'élection d'organes centraux qui détiennent tous les vrais pouvoirs. Nos assemblées représentatives connaissent un problème lorsque la volonté de défendre les intérêts, le pouvoir d'un parti, d'une corporation ou d'une communauté se substitue à la recherche plus objective du bien commun.

C'est pourquoi Ecolo avait déjà inscrit dans son programme de 1981 le référendum d'initiative populaire. Nous considérons celui-ci comme un mécanisme permettant aux habitants de blo-

quer toute décision qui leur semble préjudiciable ou de demander au pouvoir de se prononcer sur un problème. Par ailleurs, nous y voyons un moyen de donner aux citoyens la possibilité d'orienter la politique du Gouvernement, à quelque niveau que ce soit, vers des objectifs qu'ils considèrent comme prioritaires.

Le débat au Sénat n'était de toute façon pas pour nous un élément suffisant pour répondre à notre exigence démocratique puisqu'il ne se prononçait pas sur le principe général de la participation politique des citoyens à tous les niveaux de pouvoir grâce notamment à l'outil du référendum.

En 1984, Ecolo avait proposé un projet de règlement sur le référendum d'initiative populaire dans le cadre communal. Dans ce projet de règlement, nous avions prévu l'objet de chaque référendum, l'électorat, le niveau de la consultation, les concertations préalables, le rôle et le fonctionnement de commissions de contrôle, les modalités du scrutin et du déroulement d'une campagne référendaire.

Lors de chaque campagne électorale, nous sommes revenus sur le sujet tout en sachant que l'institution d'une pareille procédure nécessite une révision de la Constitution, entre autres de l'article 26 dont nous discutons aujourd'hui.

Je rappelle que dans la déclaration de révision de la Constitution du 9 octobre 1991, les élus écologistes ont proposé, à l'article 26, l'instauration d'un référendum national de type législatif. Il n'est donc pas question pour Ecolo de laisser à la famille libérale le monopole d'une telle initiative. Pour le débat plus limité d'aujourd'hui sur le référendum législatif au niveau de l'Etat central, ce qui est l'objet de l'amendement déposé à l'article 26, Ecolo défend une position de principe que je dois brièvement rappeler.

Notre réponse de principe est favorable au référendum au niveau du pouvoir central. Nous pensons qu'un référendum serait un exercice de légitimité pour la refonte totale de l'Etat. Il serait également un excellent outil pédagogique: on renforcerait la nécessité d'un débat diffusé dans un plus grand public qui permettrait au citoyen de réfléchir sur la finalité des réformes institutionnelles, d'être confronté à la réalité des problèmes. Ce genre de débat public et les moyens d'information qui l'accompagnent font souvent cruellement défaut dans notre pays quand nous nous comparons aux pays voisins, que ce soit l'Allemagne ou la France qui a pu connaître un débat extrêmement important avant la ratification du Traité de Maastricht. Un référendum permettrait ainsi au citoyen de se réapproprier le débat démocratique. Il pourrait permettre en même temps de susciter une identité fédérale, phénomène qui fait encore défaut dans notre pays.

La conception que les écologistes ont de ce référendum serait un référendum de ratification ou, à défaut de la possibilité constitutionnelle, une consultation politique populaire de ratification, ce qui veut dire qu'elle serait organisée après le vote des deux Chambres.

Comme nous nous trouvons devant une réforme assez complexe de nos institutions, nous pensons que la question à poser à la population devrait être claire et compréhensible pour chacun. Il conviendrait de limiter la question à l'article premier de la Constitution dont le contenu pourrait être: «Etes-vous d'accord que la Belgique devienne un Etat fédéral constitué de Communautés et de Régions?» Qu'on nous comprenne bien: pour nous, il est implicite, quand nous posons cette question simple, que nous entendons que cette forme de fédéralisme est fondée sur la coopération, la cohérence et la solidarité en matière économique, monétaire et sociale entre ces mêmes Communautés et Régions.

Un problème spécifiquement belge est l'absence de tradition historique pour le référendum ainsi que pour tout autre mode de consultation comme c'est le cas dans certains pays d'Europe — par exemple la Suisse où les «votations» ont lieu au niveau des cantons ou au niveau fédéral. D'autres obstacles ont déjà été cités: le risque de manipulation de l'opinion publique, la complexité et la technicité juridique de nos textes législatifs où une question claire et compréhensible serait difficile à poser. Autre difficulté: déterminer la majorité significative dont il faudra tenir compte pour savoir s'il y a approbation ou rejet. Est-ce une majorité simple à l'échelle de toute la nation? Est-ce une majorité dans chaque Région? C'est là le vrai problème à résoudre; ce n'est pas celui du

problème des principes, mais son application dans les faits. Enfin, certains prétendent qu'il pourrait s'agir de la coalition de tous les mécontents.

On peut répondre à ces différents arguments qu'il est juste de penser que l'opinion publique risque d'être manipulée. Cela s'est vu dans le passé et même actuellement, mais ce risque se retrouve lors de chaque élection. Par contre, l'introduction du référendum provoquera un large débat public tel que cela s'est passé en France, en Suisse, au Canada pour des décisions extrêmement importantes.

En ce qui concerne la complexité des lois, il est exact de dire que nos textes législatifs sont souvent difficilement compréhensibles, non seulement pour la masse de la population, mais aussi pour un grand nombre de politiciens quand cela ne touche pas à leur spécialité propre. Il faut donc que les questions posées lors d'un référendum soient claires et bien expliquées, tout en étant accompagnées d'un effort d'information et de communication.

Il est également vrai que la population flamande est plus nombreuse que la population francophone et surtout germanophone! Le poids des électeurs flamands comptera donc plus que celui des autres populations mais personne ne nous garantit que la masse de la population néerlandophone est en faveur du séparatisme. Mais si elle le veut, il faut qu'elle le dise clairement, avec tous les risques politiques et économiques qui en résulteront. Rappelons cependant qu'une ethnie ne suffit pas pour faire une nation. Rappelons également que l'expérience du référendum au sujet de la question royale avait déjà profondément divisé la Belgique. C'est un danger qu'il ne faut ni sous-estimer ni surestimer puisque l'Europe de demain sera une Europe des Régions. L'amendement proposé par Ecolo-Agalev tente de corriger ce phénomène.

Il est exact aussi que des réponses négatives à un référendum peuvent rassembler tous les mécontents, même pour des raisons complètement opposées ou n'ayant aucun rapport avec le débat lui-même. Ici aussi, c'est un danger réel. Le référendum français sur la ratification du Traité de Maastricht illustre bien le phénomène. Là aussi, il y avait d'autant plus un effort d'information et de prise de conscience à faire passer dans la population, qui doit se sentir concernée.

Ecolo et Agalev ont déposé ensemble un amendement au projet de révision de l'article 26 concernant le référendum législatif. Je me réjouis du dépôt de l'amendement de M. Goovaerts, proche du nôtre. Pour qu'un référendum soit organisé, nous voulons au moins qu'un tiers des membres de chaque Chambre et qu'une proportion d'électeurs que la loi détermine en fassent la demande. Nous demandons également que le référendum puisse adopter ou rejeter la proposition de texte législatif, mais qu'il ne puisse ni l'amender ni la modifier. Nous demandons enfin, pour qu'un texte proposé par référendum puisse devenir loi, qu'il faille non seulement des majorités dans les Chambres, mais également des majorités dans chaque Région. De plus, l'électeur ne pourrait se prononcer par référendum sur un texte législatif relatif aux droits fondamentaux de l'homme.

Nous discutons depuis de longues années de la nécessité de responsabiliser le citoyen, de le faire participer aux décisions politiques. Si nous voulons vraiment cela, il faut alors demander l'avis de ce même citoyen dans les décisions importantes. Le citoyen doit être en état d'orienter la politique de notre pays. Pour cela, l'avis du citoyen, concrétisé dans un référendum législatif, devrait devenir un droit inscrit dans notre Constitution. Comme il faut utiliser ce droit d'une manière réfléchie, responsable et prudente, nous apportons ces trois amendements aux textes initialement prévus. Nous pensons que le référendum ne doit pas être uniquement d'initiative parlementaire mais aussi d'initiative populaire lorsqu'un certain nombre de citoyens le demandent. Ces deux conditions doivent être remplies ensemble.

Pour conclure, nous disons que, dans certaines circonstances et dans des conditions bien précises, il appartient aux élus d'écouter le peuple, notamment pour des questions internationales fondamentales — comme l'adhésion à la construction européenne — ou pour des questions institutionnelles importantes — comme les réformes qui sont envisagées actuellement. Pour nous, le référendum doit être abrogatif: ratifier ou rejeter.

L'électorat peut signifier aux élus qu'il est d'accord ou pas d'accord avec le texte législatif qui lui est soumis. En cas de rejet, c'est aux élus d'en tirer les conséquences et de mettre au point un nouveau texte. S'il est vrai que la Belgique a des spécificités culturelles, linguistiques et idéologiques, celles-ci seront respectées dans le cadre d'un référendum. Les écologistes sont donc favorables au développement du processus référendaire dans des conditions bien strictes établies par la loi.

Nous avons besoin d'insérer le référendum dans notre législation et nous en soutiendrons le principe. S'il est adopté, il faut prendre conscience des risques qu'il comporte. Nous acceptons ces risques de l'application de principe avec les modalités limitant ces dangers. Dès lors, nous regrettons le refus opposé par la majorité à la proposition présentée aujourd'hui.

Ich möchte zum Ende noch einige Worte in deutscher Sprache sagen, was die Volksbefragung angeht: Dänemark hat nach dem ersten Weltkrieg eine Volksbefragung in Schleswig durchgeführt auf Antrag des Versailles-Vertrag. Belgien, das den gleichen Auftrag erhalten hatte für einen Teil der Bevölkerung, in Ostbelgien, war nicht in der Lage diesen Auftrag zu erfüllen. (Beifall.)

De Voorzitter. — Het woord is aan de heer Loones.

De heer Loones. — Mijnheer de Voorzitter, het debat van vandaag bevestigt mijn indruk dat het hele debat over het referendum ons eigenlijk wordt opgedrongen door de Franstalige wereld in België. Bij de aanvang van deze Sint-Michielsweek hadden we misschien belangrijkere zaken kunnen bespreken dan het referendum. Ik heb daarover in de Nederlandstalige pers nog geen enkele weerklank gevonden. Ik heb ook de heren De Croo, Van Belle of Goovaerts nog niet op straat hoeken gezien om petitjes te laten ondertekenen. Dat alleen maar om u duidelijk te maken dat de Vlamingen niet zo almachtig zijn dat zij zelfs de agenda van onze vergaderingen kunnen bepalen. Dit betekent echter niet dat wij het niet interessant vinden om het standpunt van de Volksunie inzake het referendum naar voren te brengen.

Ons antwoord op de vraag of het referendum in ons wetgevend systeem moet worden opgenomen is een principieel «ja» met een nogal stevige «maar» erbij. Ik zal enkele krijtlijnen schetsen waarin deze principiële bereidheid kadert. Ik verontschuldig mij ervoor dat een aantal elementen reeds door andere sprekers naar voren werden gebracht. Wij spreken over hetzelfde onderwerp en het kan dus bijna niet anders dan dat we argumenten moeten herhalen.

Een eerste element vind ik wel degelijk een structureel argument en geen gelegenheidsargument, namelijk het Belgisch referentiekader. Een Belgisch referendumstelsel kan niet los worden gezien van de structuur in het land, met zijn drie Gemeenschappen; Duitse, Franstalige, Nederlandstalige, en zijn tweetalige hoofdstad Brussel. Voor ons betekent dit meteen dat een referendum over communautair geladen materie uitgesloten moet zijn.

Een land met twee volkeren, met soms tegengestelde belangen, kan men uiteraard slechts bijeenhouden als elk van de twee af en toe wat water in de wijn doet. Die optiek is zo goed als onverenigbaar met de idee van een referendum: het is duidelijk dat niemand geheel gelukkig is met compromisoplossingen, die daarom niet minder nodig zijn. Dat is wat men dan zo mooi noemt, ook in de brochure van Louis Tobback van enkele jaren geleden: de «elitepacificatie», het bestand tussen politieke partijen op hoog niveau. Voor de Volksunie komt daar nog bij dat we eigenlijk de ambitie hebben onze doelstellingen te realiseren met de kracht van een overtuigde minderheid. Onze federalistische visie, die levenslang werd beleefd door bijvoorbeeld Frans Van der Elst en Hugo Siltz, aan wie ik hierbij hulde breng, is voortgestuwd vanuit een kleine minderheid en zou het zeker nooit hebben gehaald als het van een referendum had afgehangen.

Een bijkomende moeilijkheid bij een federaal referendum over communautaire kwesties in een land als België is dat de taalgroepen in ons land niet even groot zijn. Ons wetgevend systeem is besmet met een aantal bijzondere meerderheden, grendels en alarmbellen. Natuurlijk kunnen wij niet aanvaarden dat heel dat systeem van blokkeringen zomaar wordt overgezet naar het referendum, waarbij dezelfde bijzondere meerderheden zouden wor-

den vereist om tot een beslissing te komen, zoals onder meer de PRL voorstelt. Bovendien is er de onoplosbare moeilijkheid dat Brussel nog altijd geen subnationaliteit kent.

Ik kom zo tot de tweede krijtlijn. Het referendum moet essentieel erop gericht zijn de deelname van de bevolking aan het beleid te verhogen. Wanneer men overgaat tot een zo ingrijpend middel als het vragen van de mening van de bevolking over één welbepaald beslissingspunt, dan moet men dat uiteraard ook ernstig nemen. Voor ons houdt dat meteen in dat het referendum alleen beslissend kan zijn, en dus niet louter adviserend. Gevolg daarvan is meteen dat de betreffende beslissing ook moet liggen binnen de bevoegdheidsfeer van degene wiens mening men vraagt. Men kan geen nationale wetgeving, laat staan communautair geladen nationale wetgeving, wijzigen met een gemeentelijk referendum. De gemeentelijke raadplegingen over het taalstatuut, of over de uitwijzing van een vreemdeling, zoals wij die ons uit het recent verleden herinneren, hebben dus eigenlijk weinig te maken met een werkelijk referendum.

Het referendum moet losstaan van de bestaande regeringsmeerderheid. De regeringsmeerderheid mag het referendum niet kunnen gebruiken als een plebisiet om haar eigen macht te bestendigen.

De Regering mag ook haar lot niet kunnen koppelen aan de uitslag van het referendum, om aldus chantage uit te oefenen op de bevolking. De kern van het referendum is dat de bevolking in alle openheid haar mening kan geven over één bepaald beslissingsvoorstel. Het is nochtans duidelijk dat, bij iedere belangrijke beslissing, die vrije meningsuiting zoek zal zijn, wanneer daardoor de Regering dreigt te vallen. Het stelsel van wetgevend referendum veronderstelt dus eigenlijk een legislatuurregering, die haar lot niet kan doen afhangen van de uitslag van een referendum. Wat dat betreft is op dit ogenblik dus enkel een gemeentelijk referendum mogelijk.

Het referendum moet zo ingericht zijn dat het de parlementaire democratie versterkt, en niet tegenwerkt of verzwakt. Wij zijn het eens met de stelling dat het referendum geen alternatief kan zijn voor verkiezingen, die men dan beschouwt als een overbodig vertoon. De grondslag van ons democratisch systeem is nog steeds de vertegenwoordigende democratie, waar de verkozen mandatarissen en partijen verantwoording moeten afleggen voor het geheel van hun beleid. Dat is het essentiële verschil met het referendum, waarbij een specifieke vraag over een wel bepaald thema wordt gesteld, zoals collega Dierickx reeds bij diverse gelegenheden heeft beklemdoond.

Bij verkiezingen worden de mandatarissen voor het geheel van hun beleid beloofd of afgestraft. In ons proportioneel kiesstelsel bestaat de bijkomende moeilijkheid dat de bevolking geen regering kiest; in ons kiesstelsel kan de kiezer enkel zorgen voor min of meer belangrijke verschuivingen in de sterkte van de onderscheiden minderheidspartijen, die dan achteraf coalities moeten afsluiten. Ook daarin dus zit het compromis reeds automatisch ingebakken, met als resultaat dat niemand over de totaliteit tevreden kan zijn. Het zwart-wit stelsel van een referendum is veelal moeilijk verenigbaar met dergelijk proportioneel systeem. Daarnaast is het uiteraard ook zo dat besturen de moed vereist om zo nodig onpopulair te zijn. Een referendum is dus bij uitstek populair.

De bevolking mag zich verzetten tegen belastingen en tegelijkertijd hogere sociale uitkeringen eisen. De Regering echter moet die twee verlangens verzoenen.

Het referendum moet de parlementaire democratie versterken en kan er voor ons slechts komen wanneer een belangrijk deel van de bevolking zelf dit vraagt, en dus niet, of niet enkel, een deel van de volksvertegenwoordiging.

Voorts moet de drempel tot het referendum alleszins hoog zijn: een te hoge frekwentie zou niet enkel leiden tot desinteresse, maar zou ook het gevoel van afkeer tegenover de politieke bedrijvigheid versterken.

Ik huiver reeds bij de gedachte dat in uitwerking van het PVV-voorstel door 5 pct. van het kiezerskorps een referendum zou worden gevraagd over de afschaffing van alle parlementaire mandaten. Ik wil de bevolking geen domheid aanwrijven, maar durf toch mijn hand niet in het vuur steken voor de uitslag.

Mijnheer Van Belle, wij zouden ook de afschaffing van het notariaat of van andere gezagsinstanties bij referendum kunnen organiseren. Dit is toch een gevaarlijke toestand.

De heer Van Belle. — Mijnheer Loones, u zou er goed aan doen ons voorstel eens grondig door te nemen.

De heer Loones. — Mijnheer Van Belle, in uw voorstel zit een tegenstrijdigheid: in de tekst van het voorstel is sprake van een beslissingsreferendum, maar in de motivering komt dat helemaal niet meer ter sprake. Op om het even welk ogenblik kan een bij wet bepaald percentage van de kiezers een onderwerp van referendum bepalen. Te algemene omschrijvingen kunnen dan prettig klinken, zij wekken onvoldoende vertrouwen om ook een grondwettelijke goedkeuring te genieten.

De bevolking mag ook niet worden misbruikt om problemen op te lossen waarover de politici zelf niet tot een beslissing kunnen komen: in die zin kan een referendum enkel gaan over een vooraf door de verkozen mandatarissen goedgekeurde beslissing of wet-tekst.

Wij zijn ervan overtuigd dat de bevolking niets liever wil dan dat de door haar overtuigde vertegenwoordigers hun werk doen. Dit wil zeggen dat ze goed moeten besturen — gemakkelijker gezegd dan gedaan — en hen niet te veel mogen lastig vallen. Dat bij dit bestuur rekening moet worden gehouden met wat de bevolking wil, staat buiten kijf.

De heer Mouton, ondervoorzitter, treedt als voorzitter op

De Volksunie is bereid om mee te werken aan alle formules die er kunnen toe bijdragen een beleid uit te werken dat strookt met het rechtsgevoelen van ons volk. Het referendum kan een van die formules zijn, maar dan wel binnen de geschetste klijtlijnen. Het is duidelijk dat de ingediende voorstellen aan deze voorwaarden hoegenaamd niet voldoen. (*Applaus.*)

De Voorzitter. — Het woord is aan de heer Dierickx.

De heer Dierickx. — Mijnheer de Voorzitter, de levendigheid en het hoog niveau van het debat kunnen ons alleen maar verheugen. Jammer genoeg wordt dit debat met hoog niveau gevoerd in een instelling die op het punt staat gereduceerd te worden tot wat ik heb genoemd «een tuinkabouter».

Zoals jullie allen weten en zoals collega Benker al heeft uiteengezet, hebben Agalev-Ecolo van in het begin gepleit voor het houden van referenda. We zijn voor het opleggen van beperkingen en willen vermijden dat er in ons land om de haverklap referenda of volksraadplegingen worden gehouden.

Wij hebben in het verleden gestreden voor een referendum over het plaatsen van kernraketten. Wij hebben die strijd verloren. Wij hebben gepleit voor het houden van een referendum bij de jongste Europese verkiezingen om aan het Europees Parlement iets meer macht en bevoegdheden te geven. Wij hebben die strijd gewonnen in de Senaat, maar daarna verloren in de Kamer. In de Senaat kregen wij toen alleszins de steun van de PS en van de PSC. Die partijen waren er toen voorstander van om die vraag te laten beantwoorden door de Belgische burgers.

Waarom zijn wij voor het referendum? Omdat wij vertrouwen hebben in het beoordelingsvermogen van de burger. Democraten kunnen niet anders dan vertrouwen hebben in het beoordelingsvermogen van de burgers: zowel bij het organiseren van verkiezingen als bij het organiseren van consultaties. Als wij geen vertrouwen hebben in de burger, dan gaan wij de weg op van de technocratieën, oligarchieën en dictaturen. Er is geen ander alternatief; wij moeten vertrouwen hebben in de burger.

Over het probleem in België is veel te zeggen. De heer Erdman verklaarde dat het organiseren van een referendum in ons land een bedreiging zou kunnen zijn van het pacificatiebeleid, maar bepaalde uitspraken van de minister-presidenten en politieke

commentatoren bedreigen de pacificatie nog veel meer. Zelfs verkiezingen kunnen die pacificatie bedreigen. Denk maar aan de resultaten van de verkiezingen van 24 november 1991.

Wij gaan ervan uit dat in belangrijke omstandigheden de bevolking moet worden geconsulteerd. Is er iets belangrijker dan de hervorming van de Staat die nu voor de boeg staat? Heeft er ooit in ons land een meer fundamentele hervorming plaatsgehad? Zo een hervorming mag niet worden doorgevoerd zonder het medeweten van de burger. Zoiets mag niet gebeuren *à l'insu de la population*.

Vaak schijnen sommigen onder ons beschaamd te zijn over deze staatshervorming. Zij vinden ze te ingewikkeld en daarom vinden zij het beter dat de burger er zich niet over uitsprekt. Zij insinueren dat de burger eigenlijk niet bekwaam is om zoiets te beoordelen. Is de burger soms niet bekwaam om zich uit te spreken over het feit dat één nationale Regering nu wordt vervangen door een systeem van zes Regeringen? Kan de burger zijn mening niet geven over het feit dat wij binnenkort in het land niet één, maar zes rechtstreeks verkozen parlementen zullen hebben? Kan de burger zijn mening over de federalisering en de splitsing van de buitenlandse handel en het wetenschapsbeleid niet geven? Kan de burger zijn mening niet uiten over een systeem waarin alleen maar de bevoegdheidsconflicten, maar niet de belangenconflicten kunnen worden geregeld?

Wij mogen de burger niet onderschatten. De staatshervorming mag niet worden uitgevoerd zonder het medeweten van de burger. Hebt u al vastgesteld, collega's, dat zelfs *De Zevende Dag* van de BRTN, een programma dat de actualiteit toch op de voet volgt, de voorbije maanden geen enkel debat wijdde aan de problemen waarmee wij hier bijna dag na dag bezig zijn?

De heer Vandenberghe. — Is dat soms ook onze schuld?

De heer Dierickx. — Dat is niet onze schuld. Dat heeft te maken met pacificatie en is de zaak van al degenen die daarvoor verantwoordelijk zijn, dus niet alleen van ons.

De heer Tobback, minister van Binnenlandse Zaken en Ambtenarenzaken. — Uw bewering is bovendien niet juist.

De heer Dierickx. — Er werd de voorbije maanden op de BRTN geen fundamenteel debat gevoerd over de staatshervorming, mijnheer de minister.

De heer Tobback, minister van Binnenlandse Zaken en Ambtenarenzaken. — Er werd vorige zondag nog over gedebatteerd. (*Samenspraken.*)

De heer Dierickx. — Wij geloven als groenen dat de burger zich kan uitspreken over thema's zoals de staatshervorming en de plaatsing van kernraketten. Sommigen insinueren dat het toch nogal gevaarlijk is om de burger te consulteren over zulke aangelegenheden. Dit is toch een contradictie. Hoe kan men voorhouden dat de burger niet in staat is zich uit te spreken over, bijvoorbeeld, de plaatsing van kernraketten, maar wel in staat is om de vier jaar een synthese te maken van alle partijprogramma's, van de beloften der politieke partijen, een overzicht te maken van een hele legislatuur en daarenboven de vader- en moederfiguren op die affiches te vergelijken en na dit alles te stemmen voor één partij en tegen alle andere?

De heer Van Hooland. — Dat is ook een probleem.

De heer Dierickx. — Dat kan de burger dus blijkbaar wel, maar over een geïsoleerd probleem een mening vormen, dat zou hij niet kunnen. Men vreest altijd dat er iets zou kunnen mislopen bij het houden van een volksraadpleging.

De heer Van Hooland. — Mijnheer Dierickx, mag ik even met u ook hier een beetje echt debat voeren? U zegt dat de burger in staat is over alles te oordelen, omdat wij hem bij de verkiezingen zelfs

moeilijkere vragen stellen. Ik heb waardering voor vele opvattingen van u, maar nu ben ik het toch niet helemaal met u eens. U zegt, bijvoorbeeld, dat de burgers ook wel in staat zijn hun mening te geven over de vraag of één regering te verkiezen is boven zes regeringen. Dat is niet ernstig. Als u dat zo voorstelt, is het alsof de burgers altijd het best gebaat zijn met een eenvoudig, centralistisch systeem. Dit gaat in tegen de moderne aanpak van ingewikkelde staatsproblemen en negeert onze geschiedenis, specifiek van de jongste 40 jaar. Indien men problemen op verschillende niveaus aanpakt, dan leidt dat inderdaad tot iets ingewikkelds. De burgers vragen eenvoudig dat de politici de problemen grondig ontleiden en er gepaste oplossingen aan geven, bijvoorbeeld in de vorm van nieuwe bestuurlijke structuren, eenvoudig indien mogelijk en ingewikkeld indien niet anders kan.

Die structuren moeten natuurlijk functioneren en de politici moeten steeds aan de burgers kunnen uitleggen waarom die structuren nodig zijn en blijven. De politici moeten daarmee het vertrouwen van de burgers winnen, zelf de problemen effectief aanpakken en aan de burgers uitleggen hoe de problemen worden aangepakt. De politici moeten de burgers echter ook kunnen aantonen dat er resultaten zijn. Zo werkt ons systeem. Anders blijven wij, ook hier, bij *words, words, words*.

De heer Dierickx. — Collega Van Hooland, ik geef toe dat ik mij omwille van de tijdsbeperking een beetje te schamper heb uitgedrukt.

Wanneer in de toekomst een consultatieve raadpleging over deze zeer belangrijke staatsvorming zou worden gehouden, dan zullen wij ons allemaal zeer genuanceerd uitdrukken, dat is ook een vorm van eerbied voor de kiezer, en zullen wij in alle omstandigheden toelaten dat de pro's en de contra's gelijktijdig aan bod komen. Er zitten risico's in alle besluitvormingssystemen, ook in het democratische. Het parlementaire systeem kan ook misbruikt worden.

Ik zou passages kunnen voorlezen uit de redevoeringen van Joseph Goebbels uitgesproken vóór januari 1933 in de *Reichstag*. Zij geven aan hoe deze man erop stond dat de democratische regels zouden worden toegepast. Er kan iets met de democratie én met het referendum mislopen. Er is bij ons op 24 november 1991 ook iets misgelopen. Zijn wij daarom tegen de democratie?

De heer Van Hooland. — In 1951 ook.

De heer Dierickx. — Natuurlijk. Ik meen echter dat de beschaving van ons méér vertrouwen, méér informatie en méér open debatten verlangt, niet minder.

Mijnheer de minister, in uw brochure over het referendum waaruit ik in de commissie rijkelijk heb geciteerd, staan niet alleen argumenten tegen het referendum, maar ook enkele interessante argumenten vóór het referendum. U toont ook aan dat zeer genuanceerd kan worden omgegaan met een referendum en met de resultaten ervan.

Ik meen dat het referendum dat in Oostenrijk plaatshad over het in werking treden van de kerncentrale van Zwentendorf niet destabiliserend heeft gewerkt, zelfs niet voor de regering-Kreisky die nochtans een groot voorstander was van de in werking treding ervan.

Ik doe een zeer concreet voorstel aan al degenen die zich tegen het referendum uitspreken. Zij zijn meestal vertegenwoordigers van grote politieke families met zusterpartijen in andere landen. Ik stel hen voor contact op te nemen met Felipe Gonzales, met Franz Vranitzky, met Bettino Craxi of andere vooraanstaande figuren uit hoogbeschaafde landen waar referenda worden gehouden. Wanneer één van jullie zusterpartijen, ik richt mij hier tot de meerderheid, in hun land officieel beweert het referendum te willen afschaffen, dan zijn wij groenen bereid om ons standpunt opnieuw te bekijken.

De heer Vandenbergh. — Wij kunnen misschien even telefoneren!

De heer Dierickx. — Uiteraard officieel, niet in een persoonlijk gesprek, collega! Wanneer er in die landen geen enkele politieke kracht bereid is om het referendum af te voeren, dan moeten wij nagaan of het niet het moment is om het in ons land in te voeren.

Mijnheer de Voorzitter, in België bestaat de traditie allerhande bevolkingsgroepen voortdurend te consulteren. Wij consulteren de artsensyndicaten, de mutualiteiten, de apothekers, de ondernemers, de sociale partners, enzovoort. Waarom kan men dan niet van tijd tot tijd de burgers eens consulteren? Dit destabiliseert het regime niet. (*Applaus.*)

De Voorzitter. — Het woord is aan de heer Verreycken.

De heer Verreycken. — Mijnheer de Voorzitter, het Vlaams Blok zou zich zeker kunnen verzoenen met de invoering van een referendum. Wij waren trouwens de enigen die de consequentie oprichtten om recent een wetsvoorstel ter zake aan de goedkeuring van de Senaat voor te leggen, met name in verband met het Verdrag van Maastricht.

Inzake het Verdrag van Maastricht waren wij inderdaad van oordeel dat het wegschenken van eigenheden en het prijsgeven van het Vlaamse Brussel aan vervreemdende invloeden moesten worden onderworpen aan een raadgevend referendum. Het was immers zo dat in dit land de bevolking enkel werd geïnformeerd en gesensibiliseerd voor «Maastricht» door het tumult rond de Deense en Franse referenda. De zetelende meerderheid in dit land vreesde echter een volkse afwijzing van haar doorslik-politiek en wees dus ons voorstel af, waarbij tegelijk de politieke denkwijze van de indieners een extra afwijzingsgrond was, waardoor de grond van de zaak naar de achtergrond verhuisde.

Het is dus duidelijk dat de zitting hebbende politici in dit land zich enkel willen laten adviseren door belangen- en drukkingsgroepen, en helemaal niet door de inwoners. Zelfs het raadgevend referendum kan een stok in de wielen betekenen voor verzuilde belangengroepen en wordt door hen dus afgewezen. En wat de zuilen afwijzen, wijzen ook hun politieke spreekbuizen af. De meerderheids-zetelenden van de gewoonte-partijen zullen dus tegen de invoering van eender welk referendum stemmen, omdat ze het uitoefenen van een adviesrecht door de bevolking vrezen.

Hierbij moet onmiddellijk worden aangestipt — en dit mag vreemd klinken — naar ik zal mij verduidelijken — dat ook het Vlaams Blok niet gelukkig zou zijn met een wetgevend, een bindend referendum, alleszins niet in de vorm waarin het nu wordt voorgeschoteld.

Wij menen een grondig wetenschappelijk onderzoek te moeten afwachten, dat de politieke gevoeligheden moet kunnen overstijgen. Dergelijk onderzoek moet zeker ook de informatieve rol van de media in de discussie betrekken. Zolang sommige massamedia zich inderdaad blijven lenen tot waarheidsvertekende subjectieve berichtgeving, is het onmogelijk op hen een beroep te doen om alle aspecten van een vraagstelling te belichten.

Het is ons dus onmogelijk om op grond van het huidige voorstel, en op grond van de commissieverslagen, een «belgisch» referendum te aanvaarden. En ik tik in mijn tekst «belgisch» wel degelijk met een kleine letter, omdat de vergrendeling die in dit voorstel wordt aangekondigd, de «belgische» kleinheid van denken weerspiegelt.

Bij de interpretatie van referenda mogen geen grendels worden gehanteerd. Wie toch grendels wil behouden, ontkracht meteen de eigen voorstellen, en ontkracht tegelijk de werkelijke draagwijdte van het referendum: een politieke beslissing onderworpen aan beoordeling door de bevolking, met volle respect voor de democratische rechten ervan. Het vergrendelen van een meerderheid is niet democratisch; dat is «belgisch».

De vrees voor duidelijkheid, vanwege de twee volkeren, zal de vraag steeds onderwerpen aan de belgitude. Met andere woorden, het antwoord zal steeds voor verschillende interpretaties vatbaar worden gemaakt, net zoals nu elke opiniepeiling naar eigen «godsvrucht en vermogen» wordt beoordeeld.

Het lijkt me zo te zijn dat de verscheidenheid tussen de volkeren ook moet leiden tot verschillende vragen. Een ernstig onderzoek zou dan ook de wenselijkheid kunnen aantonen van het organiseren van afzonderlijke Vlaamse en Waalse referenda. De geschiedenis toont immers overduidelijk aan dat in dit land, met of zonder referenda, vals wordt gespeeld. Het laatst ingerichte referendum over de Koningskwestie bijvoorbeeld toonde aan dat er in dit land twee volkeren leven. Dat was een vaststelling die toen de

profitariaatsunitaristen deed opschrikken, maar waarvoor de nationalistien helemaal geen referendum nodig hadden. Die vaststelling en het verschillend reactiegedrag van de twee volkeren leidden ertoe dat de uitslag van het referendum werd verworpen, hoewel er toen nog helemaal geen sprake was van een grendelgrondwet. Zo simpel is dat. Als de Vlaamse meerderheid opteert voor een andere oplossing dan de Waalse minderheid, dan weigeren de Franstaligen eenvoudigweg de uitslag te aanvaarden en legt het officiële «belgië» zich bij hun weigering neer. Dat daarmee alle democratische beginselen terzijde worden geschoven, daarover struikelt alleen nog een kniesoor.

In de vandaag voorgestelde grondwetwijziging wordt de eventualiteit van een democratische uitspraak bij voorbaat «gebelgiciseerd». Al de ondemocratische grendels, meerderheden, dubbele meerderheden, bijzondere meerderheden en alarmbellen worden immers uitdrukkelijk in de tekst behouden. De indiener vreest dus de democratie, en meent de Vlaamse meerderheid verder te moeten «vergrendelen» en muilbanden. Voor een dergelijke grondwetwijziging, die de bestaande verwerpelijke grendels wil uitbreiden tot het referendum, bedanken wij feestelijk.

Al deze vaststellingen, die dus geen veronderstellingen zijn, zijn even zovele aansporingen tot het aanvaarden van het bestaan van twee volkeren, elk met eigen identiteit, met eigen behoeften, elk met nood aan eigen Grondwet en een eigen invulling van het raadsplegingsrecht.

Ik wil tenslotte een aantal merkwaardige vaststellingen opsommen. De echte machthebbers in dit land houden niet van referenda, omdat deze kunnen beletten dat zijzelf nog langer de «lakens» uitdelen aan twee totaal verschillende volkeren. De Regering houdt niet van referenda. Zij houdt meer van kasteelconclaven en duistere beslissingscena's. De drukingsgroepen houden niet van referenda. Zij vrezen dat daardoor hun beïnvloedingsmechanismen zullen worden doorbroken. De meerderheidspartijen houden niet van referenda. De vrees voor een afwijzend opiniepeilend effect is te groot. De indiener houdt niet van eerlijke referenda. Hij wil deze immers onderwerpen aan ondemocratische vergrendelingen.

Het besluit moet dus wel zijn dat de gewoontepolitici hun verantwoordelijkheid niet durven op te nemen en de bevolking geen echte inspraak willen of mogen verlenen.

Omdat hier helemaal geen echte volksraadpleging zonder enige vergrendeling wordt overwogen, zal het Vlaams Blok een ernstig wetenschappelijk onderzoek afwachten alvorens het debat over referenda ten gronde aan te gaan.

Een woordvoerder van de PS ging er daarstraks vanuit dat alle fascistische partijen voorstanders zijn van het referendum. Onze tegenstem, niet omwille van het principe van het referendum, maar omwille van de «belgië»-typerende grendels, zal hem dus vast en zeker overtuigen van het democratisch karakter van het Vlaams Blok. Het zal hem, zijn kleurcollegae en zijn kleurministers er vanaf brengen om voortaan nog scheldwoorden in plaats van argumenten te gebruiken.

Ik zal allicht ook de woordvoerder van de nieuwe groene belastingpartij verbazen. Nadat hij eerst het vertrouwen in het oordeel van de burger en de kiezer beled, vertelde hij enkele zinnen verder dat er op 24 november 1991 iets fundamenteels misgelopen is. Het is het een of het ander. Ofwel vertrouwt men de burger, ofwel meent men dat hij alleen maar gelijk heeft wanneer hij niet door de bozen van het Vlaams Blok is misleid. Voor dit selectieve vertrouwen bedanken wij al even feestelijk als voor een vergrendeld referendum dat wij niet aan een wakkere burger of aan een al even wakkere minister willen opsolferen. (Applaus.)

M. le Président. — La parole est à M. Desmedt.

M. Desmedt. — Monsieur le Président, la proposition qui nous est soumise par nos collègues MM. de Donnée et Foret a le mérite de poser un problème important pour le fonctionnement d'un régime démocratique et de permettre à ce sujet un large débat qui fut particulièrement développé en commission.

Il me paraît qu'au niveau des principes, on ne peut contester le caractère démocratique du référendum ou de la consultation populaire.

La démocratie ne doit pas être toujours déléguée et elle peut, de temps à autre, retourner à sa source, c'est-à-dire à la volonté populaire.

Des pays proches de nous, comme la France, l'Italie ou la Suisse, ont d'ailleurs inclus le référendum décisionnel dans leur Constitution.

Le véritable problème est en fait celui de l'organisation de ce mode d'appel aux citoyens. A cet égard, je dois dire que le texte qui nous est soumis me paraît critiquable sur deux points. D'une part, il ne définit pas clairement ce qu'est un «texte législatif». S'agit-il d'un texte déjà voté par les Chambres ou d'un simple projet?

Par ailleurs, il ne me paraît pas opportun de donner au Conseil d'Etat la compétence pour apprécier la recevabilité d'un éventuel référendum. Si les critères d'admissibilité ne sont pas clairement définis, on ne voit pas sur quelle base le Conseil d'Etat pourrait se prononcer.

Mais ces réserves ne m'empêchent pas de saluer positivement l'initiative des auteurs de la proposition.

Diverses objections sont généralement avancées contre l'idée même du référendum. Elles méritent d'être rencontrées.

Tout d'abord, il y a la complexité de certaines matières, mais cet argument ne paraît pas déterminant. Il est évident qu'il n'y a pas intérêt à soumettre à référendum un projet à caractère essentiellement technique. Mais, pour un projet plus général et qui traduit donc un choix politique, il appartient aux auteurs de ce projet d'en expliquer clairement la portée aux citoyens afin qu'ils puissent se prononcer en connaissance de cause.

On dit ensuite que les citoyens se prononceront souvent non pas en fonction de l'objet qui leur est soumis, mais en fonction d'autres impératifs, notamment d'appui ou de rejet à l'égard du pouvoir en place.

Cette objection ne semble pas plus convaincante que la précédente. Elle pourrait tout aussi bien s'appliquer aux parlementaires qui votent bien souvent des projets qu'ils n'ont guère examinés, mais sur lesquels ils se prononcent en fonction de leur appartenance politique. Et que dire de ceux qui approuvent une réforme de l'Etat parce que l'on leur promet des écotaxes!

Il appartiendra aux citoyens responsables de se prononcer en fonction des textes proposés et non d'événements extérieurs. Pourquoi ne pas leur faire confiance?

Une objection plus fondée est que le référendum interdit toute possibilité d'amender un texte ou de nuancer son choix. Cette difficulté se pose également au Parlement lorsqu'il s'agit de ratifier des traités internationaux, et la ratification du Traité de Schengen, que nous débattons actuellement, en est une illustration parfaite.

Il est donc exact que le référendum n'offre au citoyen qu'un choix positif ou négatif et qu'il peut dès lors difficilement s'appliquer à des projets complexes.

Mais il existe beaucoup de problèmes sur lesquels le citoyen peut être consulté de façon claire et, pour en revenir à notre pays, je citerai quelques exemples concrets: l'évolution institutionnelle du pays — fédéralisme, confédéralisme, séparatisme —; l'appartenance régionale d'une commune; la scission de la province de Brabant sur laquelle les intéressés — soit les Brabançons — pourraient utilement exprimer leur opinion.

En toute hypothèse, les objections émises à l'égard d'un référendum décisionnel ne gardent pas la même pertinence lorsqu'il s'agit d'une consultation populaire.

La consultation populaire est, en effet, un moyen pour les responsables et mandataires politiques de s'informer de l'avis des citoyens. Après tout, beaucoup vivent aujourd'hui sous la tyrannie des sondages en tous genres. Il ne serait certainement pas déplacé de s'informer plus sûrement par des consultations organisées de façon officielle par les pouvoirs publics.

Dès lors, si l'on peut comprendre que des réserves soient émises quant au principe du référendum décisionnel, cela paraît moins évident lorsqu'il s'agit d'une simple consultation populaire.

Toutefois, en Belgique, ce problème a incontestablement des aspects plus politiques que théoriques. Il est évident que, du côté flamand, l'idée même d'une simple consultation populaire permettant à des communes comme Linkebeek ou Fouron de déterminer leur appartenance régionale est tout simplement inacceptable. Il faut regretter cette attitude antidémocratique qui fausse tout le débat sur le référendum ou la consultation populaire.

Le FDF se prononce résolument pour l'introduction, dans notre système politique, de la consultation populaire aux différents niveaux de pouvoir: communal, régional, communautaire et national. On ne voit pas en quoi la consultation des citoyens, le dernier mot restant dans ce cas aux mandataires politiques, pourrait constituer un obstacle au bon fonctionnement de nos institutions.

Quant à la proposition sur laquelle nous avons à nous prononcer, elle nous paraît, malgré certaines imperfections, constituer un apport positif au débat démocratique et, en conséquence, nous l'approuverons. (*Applaudissements.*)

M. le Président. — Nous poursuivrons cette discussion cet après-midi à 14 heures 30.

Wij zetten deze bespreking voort vanmiddag om 14 uur 30.

La séance est levée.

De vergadering is gesloten.

(*La séance est levée à 13 heures.*)

(*De vergadering wordt gesloten om 13 uur.*)